

e-ISSN: 2147-2971
p-ISSN: 2148-4163

The Journal of Academic Social Science
Studies

JASSS

Number: 65
Spring I / 2018

Editor

Dr. Serdar Yavuz

Subeditors

Dr. Slavka Hlásna

Dr. Özcan Bayrak

Dr. Onur Köksal

Dr. Serdar Bulut

Dr. Seda Taş

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Academic Social Science Studies dergisi yılda dört dönem yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.

Academic Social Science Studies dergisinde yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.jasstudies.com'a aittir.

Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal Of Academic Social Science Studies, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir. SOBİAD, MLA, ASOS, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), ARASTIRMAX, Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi), Journal Seek, Research Bible, İSAM, Index Copernicus, Mendeley, Open Academic Journals Index, CiteFactor, Scientific Indexing Services, Akademik Keys, ASI (Advanced Science Index), S journals Index, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), I2OR, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), Spark Index, Infobase Index, Sysmatic Impact Factor, International Innovative Journal Impact Factor, Science Library Index başta olmak üzere onlarca veritabanı ve indeks tarafından taranmaktadır.

The Journal of Academic Social Science Studies is an international peer-reviewed journal that is published four terms per annum.

Language, science and the law of liability of all the articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors www.jasstudies.com.

The published articles partially or completely in any way cannot be printed, reproduced without the written permission of the publisher.

Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal.

Submitted papers will not be returned to the authors.

The Journal of Academic Social Science Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal. SOBİAD, MLA, ASOS, TEİ (Turkish Education Index), ARASTIRMAX Academic Index (Turkish Academic Journals Index) Journal Seek, Research Bible, ISAM, Index Copernicus, Mendeley, Open Academic Journals Index, CiteFactor, Scientific Indexing Services, Academic Keys, ASI (Advanced Science Index), Sjournals Index, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), I2OR, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals) and especially Spark Index, Infobase Index, Sysmatic Impact Factor, International Innovative Journal Impact Factor, Science Library Index are scanned by index and dozens database.

e-ISSN: 2147-2971 / p-ISSN: 2148-4163

Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazığ-
TURKEY

15 / 03 / 2018

Number: 65 - Spring I / 2018

The Journal of Academic Social Science Studies
International Journal of Social Science

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Editor

Dr. Serdar Yavuz

E-mail: info@jasstudies.com

Web: <http://www.jasstudies.com/>

Adress: *Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-TURKEY*

JASS Studies

Number: 65 / Spring I 2018

The Journal of Academic Social Science Studies

Number: 65 - Spring I / 2018

ACADEMIC SOCIAL SCIENCE STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Academic Social Science Studie

Editör / Editor

Dr. Serdar Yavuz

Editör Yardımcıları / Assistants of Editor

Dr. Slavka Hlásna

Dr. Özcan Bayrak

Dr. Onur Köksal

Dr. Serdar Bulut

Dr. Seda Taş

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Ahmet AĞCA	Accounting and Finance	Dumlupınar University
Dr. Ali M. BAYRAKTAROĞLU	Photography	Trakya University
Dr. Ayça Can KIRGIZ	Product Management/Marketing	Yeditepe University
Dr. Barış TOPTAŞ	Music	Adiyaman University
Dr. Bayram TAY	Social Sciences Education	Ahi Evran University
Dr. Erfumiye ERTEKİN	History	Mersin University
Dr. Erkan Turan DEMİREL	Business and Economics	Firat University
Dr. Fatih ÖZEK	Turkish Language and Literature	Firat University
Dr. Fatma Ebru İKİZ	Psychological Counseling and Guidance	Dokuz Eylül University
Dr. Fevzi RENÇBER	Theology	Şirnak University
Dr. Gözde EMEKLİ	Geography	Ege University
Dr. Hanife Nalan GENÇ	French Language and Education	Ondokuz Mayıs University
Dr. İbrahim Halil ÇANKAYA	Sociology	Uşak University
Dr. İbrahim ÜNAL	Science Education	İnönü University
Dr. Işıl TANRISEVEN	Primary Education	Mersin University
Dr. Kürşat Yusuf AYTAÇ	Physical Education	Adiyaman University
Dr. Lütfiye CENGİZHAN	English Language Teaching	Trakya University
Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Painting Job Training	A. I. Baysal University
Dr. Mehmet KURUDAYIOĞLU	Turkish Language Teaching	Abant I. Baysal University
Dr. Mümin DAYAN	Marketing	U. Arab Emirates University
Dr. Murat SUNKAR	Geography	Firat University
Dr. Mustafa AKDAĞ	Educational Sciences	Erciyes University
Dr. Sabri SİDEKLİ	Education Classroom Teacher	M. Sitki Kocman University
Dr. Şebnem SOYGÜDER	Radio Television/Broadcasting	Ege University
Dr. Seda TAŞ	English Language and Literature	Trakya University
Dr. Sedat CERECİ	Radio Television/Broadcasting	Mustafa Kemal University
Dr. Selim YILMAZ	Linguistics	Marmara University
Dr. Şenay Sezgin NARTGÜN	Educational Sciences	A. İzzet Baysal University
Dr. H. Sibel ÜNALAN	History of Art	Adnan Menderes University
Dr. Soyalp TAMÇELİK	International Relations	Gazi University
Dr. Süleyman KARACELİL	Religious Education	Mustafa Kemal University
Dr. Türkan ERDOĞAN	Sociology	Pamukkale University
Dr. Yusuf GENÇ	Social Work	Sakarya University

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Dr. Ahmet BURAN	Firat University
Dr. Alexandre KALACHE	Oxford University
Dr. Erdal ZORBA	Gazi University
Dr. Gloria GUTMAN	Simon Fraser University, Vancouver / Kanada
Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Dr. Han-Woo CHOİ	Dışışleri Kore Üniversite Araştırmaları / Güney Kore
Dr. Hassan ALİ	Maldivler Ulusal University / Maldivler
Dr. Horst UNBEHAUN	Robert Gordon University, Nürnberg / Almanya
Dr. İlhan GENÇ	Düzce University
Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Dr. Jürgen NOWAK	Uygulamalı Bilimler Alice Salomon University / Berlin
Dr. Kim Hyo JOUNG	Dışışleri Busan University Çalışmaları / Güney Kore
Dr. Monika DOHNANSKÁ	Teknoloji, Slovakya Dubnica Enstitüt
Dr. Muammer ÇETİNGÖK	Tennessee Knoxville, ABD University of
Dr. Nurşen ADAK	Akdeniz University
Dr. Özden TEZEL	Eskişehir Osmangazi University
Dr. Remzi OTO	Dicle University
Dr. Ronald A. FELDMAN	Columbia University / ABD
Dr. Shannon MELİDEO	Marymount University, Arlington / ABD
Dr. Woo Duck CHAN	Busan University Yabancı Çalışmaları / Güney Kore

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Abdullah ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	Yuzuncu Yil University
Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Faruk ÖZTÜRK	Kilis 7 Aralık University
Dr. Mustafa ÇOLAK	Birleşik Arap Emirlikleri University
Dr. Nadir İLHAN	Ahi Evran University
Dr. Nazmi ÖZEROL	Adiyaman University
Dr. Sevil H. MEHDİYEVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Dr. Tarık ÖZCAN	Firat University
Dr. Yücel YÜKSEL	Istanbul University

İndeks Sorumluları / Personsfor Index Process

Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	M. Sitki Kocman University
------------------------	----------------------------

Hukuk Danışmanı / Legal Counselar

Av. Gürhan CANPOLAT	Istanbul Barosu Baro Sicili: 25490
---------------------	------------------------------------

Yabancı Dil Uzmanları / Foreign Language Specialist

Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA	Dicle University
Okt. Hakkı ŞİMŞEK	Adiyaman University
Okt. Özlem ALADAĞ BAYRAK	Trakya University
Okt. Servet ÇINAR	Galatasaray University
Öğr. Gör. Alize CAN	Trakya University
Öğr. Gör. Ezgi AYDEMİR	Yıldız Teknik University

Redaktörler / Redactors

Okt. Cihat BIÇAKCI	Giresun University
Öğr. Gör. Mehmet Akif KARA	Giresun University
Okt. Osman ALBAYRAK	Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editor

Dr. Zafer DANIŞ	Sakarya University
-----------------	--------------------

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Sharing Nets Principal

Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ	Ondokuz Mayıs University
--------------------------	--------------------------

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
NUMBER: 65 - SPRING I / 2018

EĞİTİM BİLİMLERİ, FEN BİLİMLERİ, MATEMATİK VE ÖĞRETMEN
YETİŞTİRME / EDUCATIONAL SCIENCES, SCIENCES, MATHEMATICS AND
TEACHER TRAINING

Raşit Koç, Hakkı Akdoğan

Çocuklara Değer Aktarımının Önemi - The Significance of Value Transfer to Children 1-16

Gülşen Altıntaş, Nihat Karaer

İlkokul Öğrencilerinin 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinin Giriş Aşamasındaki Tarih Kavramlarını Anlama Düzeyleri: (Manisa İli Demirci İlçesi Örneği) - Levels of Understanding of the History Concepts at the Entrance Stage in the 4th Grade Social Studies Lesson of Elementary School Students: The Case Of (Manisa Demirci District) 17-27

Nagihan Tanık Önal

Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Tutum ve Çevre Dostu Davranışları: Fenomenolojik Bir Araştırma - Pre-School Teacher Candidates's Environmental Attitudes and Behaviors: A Phenomenological Research 29-44

Sare Şengül, Sevilay Tavşan

8. Sınıf Öğrencilerinin Rutin Olmayan Problem Bağlamındaki Durumlarının Araç/Nesne Diyalektiği ve Çerçeve Dönüşümü Açısından İncelenmesi - To Examine of 8th Grade Students' Conditions in the Context of Non-Routine Problem in Terms of Tool/Object Dialect and Change of Framework 45-56

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Paki Küçükler, Gülden Sarı Kayadibi

Kitâb-i Makbûl Der-Hâl-i Huyûl Adlı Eserde Atların Özellikleri, Donları ve Tedavilerinde Kullanılan Bitki Adları - Horses Characteritics, Their Colors (Don's) and Plant Names Which Used in Their Treatment in the Manuscript Called "Kitâb-i Makbûl Der-Hâl-i Huyûl" 57-69

Fatih Yapıcı, Gamze Öksüz

“Vişne Bahçesi” Çevirilerinin Rus Dilbilgisel Çeviri Kuramları Açısından Değerlendirilmesi - Examination of Translations of “The Cherry Orchard” Within the Frame of Russian Grammatical Translation Theories **71-81**

Faruk Öztürk

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Söz Varlığı – Vocabulary in Teaching in Teaching Turkish As a Foreign Language **83-104**

Okan Celal Güngör

Memlük Kıpçak Türkçesinde İkillemeler - Handiadyoins in Mamluk Kipchak Turkish **105-122**

Sadi Gedik, Lütfi Alıcı

Baba Rahîm Meşreb’in Elifnâmeleri - Baba Rahim Mashrab’s Elifnames **123-140**

Samet Azap

Cengiz Dağcı’nın Öykü Üçlemesinde İnsani Kavramlar: “Aşk”, “Dostluk”, “Ölüm”, “Mutluluk” “Aile Bağı” ve “Evlilik” - Human Concepts in Cengiz Dagci’s Story Trilogy: "Love", "Friendship", "Death", "Happiness" "Family Ties" and "Marriage" **141-152**

Fikri Aydemir

Cahit Külebi’nin Şiirlerinde İmajlar - Images in Cahit Kulebi’s Poetry **153-160**

Hatice Genç

Jean Améry’nin “Die Schiffbrüchigen” Adlı Romanında “Gönüllü Ölüm” Teması - The Theme of “The Voluntary Death” in The Novel “Die Schiffbruchigen” of Jean Améry **161-178**

Berna Uslu Kaya

Eskimeyen Gel Git Senfonisi: Tutunamayanların Bir Günlük Bestesi - Ageless Ebb and Flow Symphony: The Composition of a Day of Holding On **179-188**

Anna Golynskaia

Sözlükbilimin Kullanıcı Odaklı Alanı Olarak Öğrenici Sözlükbilimi - Learner's Lexicography
As A User-Centered Field of Lexicography **189-206**

Aytemis Depci

Commodification and Class Distinction in the Great Gatsby - Muhteşem Gatsby'de
Metalaştırma ve Sınıf Ayrımı **207-219**

Bülent Sayak

Kitap Değerlendirme: Palimpsest: Edebiyat, Eleştiri, Kuram, Sarah Dillon, Çeviren: Ferit Burak
Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, 224 s. **221-224**

Hüseyin Kürşat Türkan

İşlevsel Teori Bağlamında İskenderun Çocuk Oyunları - Iskenderun Children Games Within
Functional Theory in the Concept **225-240**

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Özgür Sadık Karataş, Semih Okcu

Sözleri Şeyh Gâlib'e, Besteleri Hacı Ârif Bey ve Sadeddin Kaynak'a Ait Olan Şarkı Formunda
İki Eserin Karşılaştırmalı Müzikal Analizi - Comparative Musical Analysis of Two Works in
the Song Form Belonging to Compositions Hacı Arif Bey and Saadettin Kaynak, Lyrics Seyh
Galib **241-265**

Gökçen Şahmaran Can

Postmodern Süreçte Temellük Sanatı - In the Postmodern Appropriation Art Process **267-279**

İLAHİYAT / THEOLOGY

Mustafa Baş

Lozan Anlaşması ve Fener Patrikhanesi - Conference of Lousanne and Fener Patriarch **281-292**

Hacı Önen

Kur'an'da Lisan Kavramı ve Lisanın Kökeni - The Language Concept and Origin of Language in the Quran **293-303**

İbrahim Yıldız

Hıristiyanların Hz. İsa'yı İlahlaştırması: Kur'an'da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi - Deification of Jesus in the Christianity: Causes of the Mistake and Resolving it in the Quran **305-324**

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sedat Cereci, Burak Karabulut, Emrah Cevher

Mass Media and Media Organizations: Organizational Structure and Message - Kitle Haberleşme Araçları ve Medya İşletmeleri: İşletme Yapısı ve İleti **325-331**

Fikret Çelik, Ayman Kara

Thomas Hobbes ve John Locke'un "Egemenlik" Anlayışları Çerçevesinde Karşılaştırmalı Bir Analiz - A Comparative Analysis of Thomas Hobbes and John Locke Regarding Their Understanding of "Sovereignty" **333-350**

Halil Cem Sayın, Saye Nihan Çabuk, Verda Canbey Özgüler, Ayşecan Akşit, Alper Çabuk

Göçmenler İçin Barınma, İstihdam ve Mekânsal Çözümleri Kapsayan Bir Yerleşim Modeli Önerisi - A Settlement Model Proposal Including Shelter, Employment and Spatial Solutions For The Migrants **351-368**

Türkan Acar

Beki ve Paşalar Köyü Özelinde Uşak Sarnıçları - Uşak Cisterns Specifically in Beki and Paşalar Village **369-380**

Ela Özkan

19. Yüzyılda Hakkâri'nin İdari Taksimatındaki Değişiklikler (1839-1925) - Changes in the Administrative Division Of Hakkari's in the 19th Century **381-392**

Fehminaz Çabuk

Osmanlı-İran Münasebetlerinde Hudut Boylarındaki Kürt Aşiretlerinin İltica ve Dehalet Meselesi (1850-1900) - The Issue of Refuge and Political Asylum of Kurdish Tribes in the Borders in Terms of Ottoman and Iran Relations (1850-1900) **393-415**

Güldane Zengin

Banka Reklamlarında Mizah ve Ünlü Kullanımı: Reklam Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma - The Usage of Humor and Celebrities in Commercials of Banks: A Study On Attitudes Toward Advertising **417-432**

Özlem Yıldırım

Refik Koraltan'ın Trabzon Valilik Görevi (1938-1939) - Refik Koraltan's Trabzon Governorship Position (1938-1939) **433-450**

Veysel Karani Şüküroğlu

Sürdürülebilirlik Bağlamında Tüketici Vatandaş Sorumluluğu - Consumer Citizen Responsibility Within the Context of Sustainability **451-470**

Burak Şahin, Neriman Açıkalin

Born Into Brothels: Calcutta's Red Light Kids'te Çocukluk, Yoksulluk ve Toplumsal Damgalanma - Childhood, Poverty and Social Stigma in Born Into Brothels: Calcutta's Red Light Kids **471-482**

Barış Çeliktaş, Nafiz Ünlü

Risk Değerlendirme Karar Matrisi Yöntemi Kullanarak Örnek Bir Risk Değerlendirme Raporunun Oluşturulması - Creating A Exemplary Risk Assesment Report By Using Risk Assessment Decision Matrix Method **483-504**

Cihan Ardili

Üç Kuşak, Üç Kadın, Üç Çocukluk: Gaziantep Örneği - Three Generation, Three Women, Three Childhood: Gaziantep Sample **505-519**

SPOR BİLİMLERİ / SPORT SCIENCES

Şule Kırbaş, Gülsüm Koparan Girgin

İlkokulda Eğitsel Oyunlar Tekniğinin Öğretimdeki Yerinin Öğretmen Görüşleri Açısından
İncelenmesi - The Investigation of Teachers' Opinions About Educational Game Techniques in
Education At Primary Schools

521-538

Editörden;

Merhaba;

The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS) dergisinin 2018 yılı ilk sayısı ile karşınızda olmanın mutluluğunu yaşadığımızı bilmenizi isteriz. Yoğun bir makale başvurusu bulunmasına rağmen editöryel ekip ve hakemlerimizin gayretleri sonucunda makale yayın süreçlerinin çok uzamadığını düşünüyoruz.

Akademide, yapılan çalışmaların görünür olması, topluma katma değer sağlaması ve yaygın etkisinin artması hem makale yazarlarının hem de makaleyi yayınlayanların ortak hedefidir. Bu bağlamda JASSS'ta yayınlanan makalelerin indirilme oranlarının yüksekliği bizleri memnun etmektedir. Ayrıca yayınlanan makalelere yapılan atıflar Sobiad (Sosyal Bilimler Atf Dizini) veritabanında gösterilmektedir. Bu vesileyle yazarlarımızın görünürlüğüne katkı sağlamaktan gurur duymaktayız.

Yayınlanan makalelerin öğrenme ve öğretme sürecinde tüm akademisyenlere faydalı olmasını umuyoruz. Derginin hem elektronik hem de basılı ortamda yayınlanması sürecinde katkı sağlayan, yol gösteren, bakış açısı kazandıran herkese teşekkür ediyorum.

Yeni bir sayıda görüşmek dileğiyle...

Doç. Dr. Serdar Yavuz
Editor of JASSS

From the Editor;

Hello;

We want you to know that we have the happiness of being with you with a year 2018 first issue of The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS). Despite the presence of an intense article application, we think that the editorial team and the referees put great efforts to shorten the publishing processes.

The fact that the visibility of the work, provide added value to society and the widespread influences are both the common goals of both the writers of the articles and the publishers of the articles in academics. In this sense, we are pleased with the high downloading rates of the articles published in JASSS. References to published articles are also shown in the Sobiad (Social Sciences Citation Index) database. We are therefore proud to have contributed to the visibility of our authors.

We hope that the published articles will be useful to all academicians in the process of learning and teaching. I would like to thank everyone who contributed, guided, and provide perspective in the process of publishing of the journal in both electronic and printed media.

Hope to see you in a new issue...

Assoc. Prof. Dr. Serdar Yavuz
Editor of JASSS

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Elazığ-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) dönem olarak yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Eğitim Bilimlerinin tüm alanları, İlahiyat, İktisadi ve İdari Bilimler Alanı, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat gibi sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalarını yayımlayan akademik bir dergidir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı hakem sürecine gönderilir.

4. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, JASSS dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayınlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal sorumluluk yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Jasss'ın (The Journal of Academic Social Science Studies)* yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça ve Almancadır. Ancak gerektiği takdirde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimedenden oluşan Türkçe (özet) ve İngilizce (Abstract), 5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Keywords); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör tarafından eklenecektir.

8. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı hakemlere yönlendirilmektedir. Editör onayından geçen her makale için üç hakem atanmaktadır. Bu hakemlerden biri yabancı dil özet hakemidir. Diğer iki hakem ise ilgili anabilim dalında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Yazar kendi ana sayfasından makalesinin hakem sürecini takip etmelidir.

9. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makaleler, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden makalelerin hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden (1 yabancı dil, 2 alan hakemi) raporların gelmesi beklenmelidir. Çünkü yazarlar, sisteme bir kez düzeltme ekleyebilmektedirler. Bir hakemin istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme

eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum bildirimleri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayınlanabilir.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadı büyük adı küçük yazılmış bir şekilde düzenlenmelidir.

12. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* yazar veya hakem olarak üye olunurken istenilen bütün bilgiler eksiksiz olarak doldurulmalıdır. Özgeçmiş başlığında yazarın/hakemin çalışma ve ilgi alanları sıralanmalıdır. Anabilim dalı başlığında ise önce anabilim dalı sonra da bilim dalı yazılmalıdır. Örn: İşletme/Yönetim ve Organizasyon; Türk Dili ve Edebiyatı/Yeni Türk Dili.

13. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* hakem sürecini tamamlamış makaleler için şirket hesabına (ASOS Eğitim Bilişim Danışmanlık) yatırılmak üzere 250 TL ücret alınmaktadır. Hakem süreci tamamlanmış makaleler ücreti yatırıldıktan sonra tasarım şirketine gönderilmektedir. *Jasss* elektronik ortamda yayımlandıktan sonra yazarlara/sorumlu yazarlara kargo ile (kargo bedeli yazar tarafından karşılanmak suretiyle) gönderilecektir.

14. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* değerlendirme yapan hakemlere makalenin sonucu ne olursa olsun ücret ödenmektedir. Ücretler yayınlanan sayıyı takip eden ay içerisinde ilgili şirket tarafından hakemlerin sistemde bulunan IBAN numaralarına yatırılacaktır.

15. Hakemlik süreçleri tamamlanan ve yayına hazır olan makaleler yayından çekilmek istenirse yazar/sorumlu yazarlardan hakem sayısınca hakem ücretleri talep edilir. Sonrasında makale sistemden kaldırılır.

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7439>

Number: 65 , p. 305-324, Spring I 2018

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

04.12.2017

15.03.2018

HIRİSTİYANLARIN HZ. İSA'YI İLAHLAŞTIRMASI: KUR'ÂN'DA BU YANILGININ NEDENLERİ VE GİDERİLMESİ

*DEIFICATION OF JESUS IN THE CHRISTIANITY:
CAUSES OF THE MISTAKE AND RESOLVING IT IN THE QURAN*

İbrahim Yıldız

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0438-6994>

Uludağ Üniversitesi SBE Tefsir Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Öz

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm dinlerinin ortak noktası, aynı kaynaktan gelmeleri ve temelde tevhid inancına dayanmalarındır. Fakat Yahudi ve Hıristiyanlık, çeşitli nedenlerden dolayı müntesipleri tarafından tahrif edilerek tevhid inancından uzaklaştırılmıştır. İslâm ise bu dinlerin tahrif edilen yönlerini düzeltmek için gönderildiğini açıklamıştır. Buna uygun olarak Kur'ân gerek Yahudilerin gerekse Hıristiyanların içine düştükleri çeşitli yanlışlarının nedenlerini ve çözüm yollarını ortaya koymuştur. Yanılığının nedenlerinin bilinmesi, herhangi bir nedenden dolayı düşülen yanlışlardan en kısa zamanda geri dönülmesi ve tekrar aynı yanlışta düşülmemesi için elzemdir. Dinî konulardaki yanlış nedenlerinin tespit edilip ortadan kaldırılması da itikâdî ve amelî istikâmetin sürdürülebilmesinin ön koşuludur. Çalışmamızda ele alacağımız yanlış konusu, Hıristiyanların Hz. İsa'ya tanrısal bir hüviyet izafe etmeleri ve onu teslis dogmasının bir unsuru olarak Allah'a eş tutmalarındır. Gerek Kur'ân'a gerekse İncillere bakıldığında onların bu yanlışına kaynaklık eden birçok nedenin bulunduğu görülecektir. Bunlar arasında; din dilindeki mecaz ifadelerin yanlış yorumlanması, sevgide aşırıya gidilmesi, Hz. İsa'nın olağanüstü doğumu ve gösterdiği mucizelerin etkisi, yabancı kültürlerden etkilenme ön plana çıkmaktadır. Bu nedenler gerek tek başlarına gerekse birbiriyle etkileşim halinde ilk dönem Hıristiyanlarının zihin dünyalarını etkileyerek Hz. İsa'nın getirdiği tevhide dayalı dinin tahrif olmasına neden olmuştur. Bu çalışmada onları bu yanlışta sürükleyen temel etkenler, Kur'ân ve İncillerde bulunan deliller ışığında ortaya konulacak ve bunların Kur'ân tarafından hangi delillerle çürütülüp söz konusu yanlışın nasıl düzeltilmeye çalışıldığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İsa, Teslis, Hıristiyanlık, Tanrı'nın Oğlu, Yanılığ

Abstract

The common ground for Judaism, Christianity and Islam is their original source of revelation and the fact that they are all based on the Tawhid belief, which is basically the unity of the Creator the Almighty as summed up in the word of Allah (The God). However, due to various reasons and humanly mechanisms, the Judaism and Christianity have been distorted through distortion of their books by their followers who moved away from the Tawhid. Islam as declared in its book, Quran, declares that it is the the religion, which is revealed for correcting the distorted aspects of these preceding religions of book. Accordingly, Quran reveals the root causes of mistakes made by Jews and Christians and sets forth the solutions for them. Knowing the causes of such various intertwined mistake is necessary in order to correct them at their roots and at the earliest possible levels, and not to fall into the same mistakes again. Identifying the causes of mistakes in religious affairs is a prerequisite for ensuring straight theological and practical direction. The mistakes that we will discuss in our paper is regarding the belief of Christians which attributes deific identity to Jesus and considers him as an equal to The God (Allah) as the part of trinity doctrine. When we look at the Qur'an and the Bibles we reveal many reasons causing their misconception. Among these reasons; misinterpretation of figurative meaning in the language of religion, having excessive love, effect of Jesus' exceptional birth and his miracles, and influence from foreign cultures. These reasons either individually or interactively affected mind of the first-period Christians and led to distortion of the religion that Jesus brought based on Tawhid. In this study, the main factors which drag Christians into this mistake are going to be highlighted based upon the evidences found in various versions of Bible as compared to each other and with Quran. We will examine narrations of different misleading sorts in various Bibles, and the argumentation that Quran disproves these misleading narrations and how it corrects their root causes.

Keywords: Jesus, Trinity, Christianity, Son of God, Mistake

1. GİRİŞ

Hristiyanların en büyük yanlışları kendi peygamberleri hakkında olmuştur. Onlar, Allah'ın bir mucize olarak (el-Mü'minûn, 23/50) babasız yarattığı Hz. İsa hakkında yanlış hüküm vermişlerdir. Onu bir insan olarak değil, insanlığı günahattan kurtarmak için dünyaya gelen, insan gibi yaşayan tanrısal bir varlık -Tanrı'nın oğlu- olarak kabul edip ilah seviyesine yükseltmişlerdir. Böylece Hristiyanlık, Tanrı yerine Mesih'i merkeze alan bir konuma dönüşmüştür. Latin kilise babası Tertullian, teslisin üç unsurundan bahsederken bunların özde bir, fakat şahsiyet olarak ayrı olduğunu ve bu şahsiyetlerden her birinin kâinatın yaratılışında farklı fonksiyonlar icra ettiğini ileri sürmüştür. Buna göre ilk şahsiyet olan Baba'nın görevi yaratma, ikinci şahsiyet olan Oğul'un görevi kurtarma, üçüncü şahsiyet olan Kutsal Ruh'un görevi ise kutsamadır (Waardenburg, 2011: 548). Ayrıca Tertullian, *Apology* adlı kitabında İsa hakkın-

da şöyle demektedir: "O, Allah'tan çıkmıştır ve bu çıkıştan O meydana gelmiştir; bu yüzden O, Allah'ın Oğlu'dur ve Allah ile aynı cevhere sahiptir. Tanrı'nın kendisidir ve Tanrı'nın Oğlu'dur ve ikisi birdir." (Paçacı, 2002: 168). Yüzyıllardır devam eden bu inanış, aydınlanma çağı ile birlikte sorgulanmaya başlanmış ve bizzat Hristiyan aydınlar, İsa'nın kimliği ve tabiatı hakkında araştırmalar yapmaya başlamış ve tarihsel İsa portresini ortaya koymaya çalışmışlardır. Birçok araştırmacı, tarihsel İsa'nın bir peygamber olduğunu ve ilk kilise tarafından ilâhî Mesih'e dönüştürüldüğünü, sonradan da ilâhî bir tabiata büründürülerek tanrısallaştırıldığı sonucuna ulaşmışlardır (Aydın, 2001: 1-41). Bu sürecin özellikle Helenleşmiş Mısır Yahudisi olan Philo'nun (Taşpınar, 2017: 103-125) Yahudi ilahiyatına uyarladığı logos teorisinin Yuhanna İncili'nin başlangıç pasajlarını açıklamakta kullanılmasıyla hızlandığı, İsa Mesih'in Tanrı ile benzerliğinin kurulması yolunda büyük bir

mesafe kat edildiği, böylece ilk yüzyıl Hıristiyanlarının inancından uzaklaşıldığı kabul edilmiştir (Weigall, 2002: 95-100). Sonuçta bazı Hıristiyan araştırmacıların Kur'an'ın tasvir ettiği insan peygamber Hz. İsa portresine veya ona yakın bir sonuca ulaşmaları, "De ki: Ey kitap ehli! Bizimle sizin aramızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim..." (Â-i İmrân, 3/64) çağrısında buluşulmasını kolaylaştıracağı kesindir.

İlk Hıristiyan cemaatinin özellikle Antakya civarındaki putperest halkın Hıristiyanlığı kabul etmeleriyle sonuçlanan tebliğ çalışmaları sürecinde Pavlus ve Havariler (özellikle İsa'nın bir peygamber olduğuna inanan Yakub) arasında itikâdî ve amelî anlaşmazlıklar çıkmış (Elçilerin İşleri 15:39; Gündüz Ş., 2004: 233-235) ve bu tartışmaların sonucunda Yahudi şeriatına ait önemli ritüellerin birçoğu yeni inanç sisteminden çıkarılmıştır. İncillerin kaleme alınması ile İsa, İsrailoğullarına gelen kurtarıcı bir peygamber olmaktan çıkarak Tanrı Baba'nın sağ tarafında oturan, insanları yargılamak için ahir zamanda dünyaya tekrar gelecek olan tanrısal bir figüre dönüşmüştür (Adıbelli, 2015: 12). Bu dönüşümde, önceleri Yahudi geleneklerine göre anlaşılmaya çalışılan Hıristiyan kutsal metinlerinin sonraki yıllarda çevre kültürlerin bakış açılarıyla anlaşılmaya başlanılmasının ve bu hususun Hıristiyan tarihindeki tartışmaların/anlaşmazlıklarının her zaman merkezinde olmasının payı büyüktür (Aydın, 2011: 199).

İsa'nın tabiatı konusunda tüm Hıristiyanların aynı fikirde olduğu iddia edilemez. Tarih boyunca İsa'nın ilahî yönünün olup olmadığı ve nasıllığı, Hıristiyanların ayrılığa düştükleri konuların başında gelmiştir (Aydın, 1978: 119-128). Örneğin Yakûbiyye mezhebi, Meryem'in bir ilah doğurduğuna, Allah'ın İsa'nın zatına hulul ettiğine ve İsa'nın zatı ile birleştiğine inanmaktadır (Râzî, 1981: XII, 63). Nestûrîler ise Meryem'in dünyaya getirdiği çocuğun tanrı değil bir insan olduğunu, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olmasının ancak

mecazî anlamda, Tanrı tarafından kendisine verilen ilahî bir bağış olduğunu söylemektedirler (Râzî, 2006: 60). Hıristiyanlar arasında İncil pasajlarına dayanarak (Markos 10:17-18; Yuhanna 5:19, 14:28, 17:3; 1.Timoteus 2:5-7; Romalılar 5:12-21) İsa'nın bir ilah değil insan olduğuna inananlar da vardır (Aydın, 2001: 11-12; Atâu'r-rahîm & Thomson, 2015: 109-149, 201-275). Hatta Weigall, İsa'nın 325 İznik Konsili'nde yani yaklaşık üç asır sonra Kilise tarafından resmen tanrı kabul edildiğini, bundan önce İsa'nın genel olarak Hıristiyanlar tarafından gerçek bir tanrı olarak algılanmadığını söylemektedir. Ona göre ilk yüzyıldaki tüm Hıristiyanlar ve II. yüzyıldaki pek çok Hıristiyan için İsa Mesih'in ilah olan Baba ile bir olduğunu söylemek katıksız küfür sözü olarak kabul edilirdi (Weigall, 2002: 95, 102). İznik Konsili'nin toplanmasına sebep olan Arius, konsilde İncillerden getirdiği karşı delillerle onun ilâh olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Arius'a göre ise İsa, Tanrı'nın oğlu olmayıp sonradan yaratılmıştır ve Tanrı ile aynı özden olmayıp yalnızca bir insandır. O, Tanrı ile insanlar arasında bir aracıdır (Aydın, 1998: 355). İsa'nın tabiatı, yani insan mı yoksa ilâh mı veya hem insan hem ilâh mı olduğu konusu asırlar boyu tartışılmıştır. 325 İznik, 431 Efes ve 451 Kadıköy konsillerinde alınan kararlarla insanî ve ilâhî olmak üzere iki tabiatı fakat tek şahsiyeti olduğu, Tanrı'nın oğlu olmasından dolayı teslisin bir uknumu olduğu resmen tasdiklenerek ilan edilmiştir (Harman, 2000: 468). Bununla birlikte İsa'nın insanî özelliğinin mi yoksa ilâhî özelliğinin mi ağır bastığı konusu, mezhep ayrılıklarının en önemli nedenlerinden biri olarak asırlarca tartışmaların odağında olmuştur (Aydın, 1998: 347; Kaçar, 2003: 188).

İznik - İstanbul İman Esasları adlı âmentünün ikinci maddesine göre "bütün asırlardan önce babadan doğan, Tanrı'nın biricik oğlu, tek bir Rab İsa Mesih'e, O'nun Tanrı olduğuna, gerçek Tanrı'dan doğduğuna, yaratılmadığına, baba ile aynı tabiatla

olduğuna inanmak”, Hıristiyanlığın temel iman esaslarındandır. Ali b. Rebbân et-Taberî, Hıristiyanlara yazdığı reddiyesinde ezeli olanın doğmuş olamayacağını, doğanın da ezeli olamayacağını dolayısıyla doğmuş olanın mutlaka bir başlangıcının olacağını vurgulamıştır (Taberî, 2005: 108). Hıristiyan din bilginleri ise birbirine taban tabana zıt bu iki durumu yani İsa’nın hem tanrısal hem de insanî vasıflarla vasıflandırılmasını hem ezeli olup hem de Meryem’den doğmuş olmasını uzlaştırmak istemişler ve Baba, Oğul, Rûhul-kudüs’ten oluşan teslis doktrinini monoteist bir bakış açısıyla yorumlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bu üç kavrama başvurmadan Hıristiyanlıktaki tek Tanrı inancını açıklamak adeta imkânsızdır (Aydın, 1998: 346-347; Madrigal, 2002: 129-130).

Günümüz Hıristiyanlarının büyük bir çoğunluğu, İsa’nın Allah’ın fiziksel olarak oğlu olduğunu iddia etmemektedirler (Michel, 1992: 57; Stott, 2013: 19). Onun sadece insan bedenine bürünmüş Tanrı olmasından ya da bazı tanrısal özellikleri taşıyan üstün bir insan olmasından daha ziyade eşi benzeri olmayan Tanrı-insan olduğuna, Tanrı ile öncesizlikte ve özde bir olduğuna inanmaktadır (Stott, 2013: 19-21). Onu Tanrı’nın özünden gelen ve yaşayan söz olarak kabul etmektedirler. Yani İsa, doğum itibarıyla bir insandır fakat ezelden beri yaşayan söz olması nedeniyle de bir Tanrı’dır (Madrigal, 2002: 9). Buna göre İsa, peygamberlerden üstündür, Allah’ın kuvvet ve salahiyetlerine sahiptir, O’nun oğludur, O’nun gibi günahları affetme yetkisine sahiptir, kıyamet günü insanları hesaba çekecektir, Allah’ın bedenleşmiş kelâmıdır, dolayısıyla tanrıdır (Jacob, 1992: 144-146, 150). Tanrı’nın yaratılmamış olan ezeli mesajı bedenleşmiş olup İsa olarak insanlar arasında yaşamaktadır.

Bu yanlışlığın nasıl olup da bu kadar yaygın ve güçlü bir inanç halini aldığı hususunda Hüseyin Atay, Hıristiyanların da insan olduğunu ve insanlar için geçerli olan önceki nesilleri taklit etme ve geleneklerini sürdürme alışkanlığının bir sonucu olarak önceki nesil-

lerin İsa’yı Allah’ın oğlu olarak kabul etmelerine bakarak sonradan gelen Hıristiyanların da bunu desteklediğini söylemektedir. Sonuçta Hıristiyan ilâhiyatçıları, İsa’nın Tanrı’nın oğlu olduğu konusunda binlerce kitap yazarak bu yanlışlığı yaymışlardır (Atay, 1995: 99).

Bu çalışmada Hz. İsa’nın insan bir peygamber iken Hıristiyanlarca tanrısal konuma yükseltilmesinin altında yatan sebepler, Kur’ân ve İncillerin ışığında incelenecektir. Kur’ân’ın bu yanlışlıkları düzeltmek için ortaya koyduğu deliller ile birlikte bu delilleri destekleyen İncil pasajları da tespit edilmeye çalışılacaktır. Çünkü her ne kadar tahrif edilmiş olsalar da İncillerde, Hz. İsa’nın beşeriliği ve peygamberliği hakkında onlarca pasaj bulunmaktadır.

2. YANILGININ SEBEPLERİ VE GİDERİLMESİ

2. 1. Din Dilindeki Mecazi İfadelerin Etkisi

İlk dönem Hıristiyanları, insanlarda görmedikleri bir takım olağanüstü halleri İsa’da görünce, onu diğer insanlardan ayırmak ve yüceltmek için uygun bir hitap şekli aradılar (Jacob, 1992: 149) ve bu arayış, İsa’nın ilahlaştırılması sürecinin başlangıcı oldu (Aydın, 2002: 119-133). Onu mucizelerle desteklenen bir peygamber olarak değil de Yahudi geleneklerinde mecazî bir kullanım şekli olan *Tanrı’nın oğlu* olarak vasıflandırmayı uygun gördüler. Zamanla Yahudi asıllı olmayan Hıristiyan topluluklar, mecazî olan bu adlandırmanın manasını anlayamadıkları için onun oğulluğunu ve tanrılığını gerçek sandılar. Dolayısıyla bu fikir, Hıristiyanlığın ilk üç asrında yoğun tartışmaların da eşliğinde yerleşti ve kesin bir inanç halini aldı. İncillerde Tanrı’nın ondan *oğlum*, onun da Tanrı’dan *babam* diye bahsettiği pasajlar (Koloseliler 2:9; Titus 2:13; 2 Petrus 1:1; İbraniler 1:8), İsa’nın ulûhiyyetine delil olarak gösterildi (Stott, 2013: 27; Harman, 2000: 468). Fakat İncillerde İsa’nın bir insan olduğu ile ilgili pasajlar mevcuttu (1.Timoteus 2:5-7; Romalılar 5:12-21) ve hatta İsa’nın, kendisi hakkında sıkça kullan-

dığı terimlerden birisi *insanoğluydu* (Schimmel, 1999: 165). Bu terim, sinoptik İncillerde altmış dokuz kez, Yuhanna İncili'nde on üç kez geçmektedir (Gündüz Ş., 2004: 168). Kendisi için *insanoğlu* ve *peygamber* terimlerini sık sık kullanan İsa, *Mesih* ve *Tanrı'nın Oğlu* ifadelerini ise kullanmamıştır. (Gündüz Ş., 2004: 175). Havarilerden Petrus, halka yaptığı bir konuşmasında İsa'nın çarmıh olayından sonra Tanrı tarafından Rab ve Mesih yapıldığını söylemektedir (Resullerin İşleri 2:32-36). Bu anlatımda çarmıhtan önce İsa'nın ilâhî bir vasfının olmadığı iması vardır yani Petrus'a göre İsa, ezelden Rab ve Mesih değildir. Aynı zamanda şu pasajlarda tasvir edilen İsa portresi, ezeli bir tanrıdan ziyade kendini ölümden kurtaramayan, bu yüzden de Allah'a gözyaşlarıyla dua edip yalvaran aciz bir insanı anlatmaktadır: "Mesih, yeryüzünde olduğu günlerde kendisini ölümden kurtaracak güçte olan Tanrı'ya büyük feryat ve gözyaşlarıyla dua etti, yakardı." (İbraniler 5:7-8). Matta İncili'nde geçen İsa'nın çarmıhtan yükselen "Tanrım, Tanrım, niçin beni terk ettin?" (Matta 27:45) feryadının da kendisinin Tanrı olduğuna inanan birinin feryadı olamayacağı gayet açıktır. Aslında bu, değil kendisinin Tanrı olduğuna inanan birinin feryadı, bir peygamber veya Allah'a inanan birinin feryadı dahi olamaz. Çünkü mü'minler ve hassaten peygamberler, Allah'ın vaadinden dönmeyeceğini bilirler ve bu konuda asla şüphe etmezler. Bunun Hz. İsa'ya atılmış bir iftira olduğu gayet açıktır fakat bu pasajlar İncillerde olduğu için tarafımızdan delil getirilmiştir. Onlar peygamberlerine iftira atarken bile aslında onun ilah olmadığını, aksine işkence esnasında dua edip sığındığı bir ilahın olduğunu kendi dilinden ikrar ve itiraf ettirmişlerdir. Râzî, İncil'deki bu pasaja istinaden Hıristiyanlara "Eğer iddia ettiğiniz gibi Hz. İsa tanrı ise veya onda tanrılık özelliği varsa neden onlardan korku ve kaçmaya çalıştı, niye bunlar olurken kendini koruyamadı ve ona bunu reva görenleri helak etmedi? diye

sormakta ve akıl bunların doğru olamayacağına şahitlik ederken akli olan bir insanın bunlara inanmasına hayret ettiğini de eklemektedir (Râzî, 1986: 23).

İncillerde kendinden bir insan olarak bahseden İsa'ya Havariler tarafından Rab ve Tanrı'nın oğlu diye hitap edilmesi, geleneksel mecazî bir anlatımı çağrıştırmaktadır. Arthur Weigall, İsa'ya neden Tanrı'nın oğlu diye hitap edildiğini ve bu mecazî ifadenin ilk dönemden itibaren nasıl anlam kaymasına uğradığını izah ederken İsa'nın 325 yılındaki İznik Konsili'nde yani üç asır sonra Kilise tarafından resmen Tanrı olarak kabul edildiğini hatırlatmaktadır. Ona göre bundan önce İsa, genel olarak Hıristiyanlar tarafından gerçek bir tanrı olarak algılanmıyordu. İsa, inananları tarafından Tanrı'nın oğlu olarak adlandırılmasına rağmen hiçbir Yahudi onun gerçek bir tanrı olduğunu düşünmemişti. Çünkü Yahudi kültüründe (Aydın, 2002: 122-123) ve İsa'nın öğretisinde tüm inananlar Tanrı'nın oğulları (Matta 5:44-45; Matta 5:9; Romalılar 8:14-17) olarak kabul edilmişti. Nitekim Tevrat ve İncil lügatlerinde her türlü günahattan sakınan iyi kişilere Tanrı'nın oğlu denilmiştir (Hilâlî, 1977: 7). Dolayısıyla Kitâb-ı Mukaddes'te *Baba, Oğul, Tanrı'nın Oğlu* tabirleri değişik manaları ihtiva eder şekilde sıklıkla kullanılmıştır (Mezmurlar 2:7; Hoşea 11:1; Matta 5:45; Yuhanna 8:19; Aydın, 2011: 198-199). Hıristiyanların Allah'a *Baba* demeleri aslında Allah'a *Baba*, Yahudi kavmine de *Allah oğulları* diyen Yahudilerden Hıristiyanlara geçmiş bir tabir olmasındandır (Michel, 1992: 56). Örneğin Eski Ahit'te *oğul* terimi üç değişik bağlamda kullanılmıştır. a) Krallar, seçkin kimseler (özellikle Hz. Âdem ve Hz. Davud) ve salih kullar hakkında (2 Samuel 7:14). Örneğin İsa'nın soyu aktarılırken Hz. Âdem'den Tanrı Oğlu diye bahsedilmektedir (Luka 3:38). b) Bütün fertleri kapsayacak şekilde İsrailoğulları hakkında (Çıkış 4:21-22). c) Melekler hakkında (Eyüb 1:6). Eski Ahit'te *baba, babamız, babam* gibi terimler ise ya Tan-

rı'nın yaratıcılığına ya da seçilmiş özel kimse-lerin ya da halkın Tanrı'ya yakınlıklarını ifade etmektedir (Tesniye 32:6; Malaki 2:10). Bu açıdan Yahudi kültür geçmişi, *Tanrı'nın Oğlu* tabiriyle tanrısal oğulluğun bizatihi İsa'ya atfedilmesine izin vermez (Gündüz Ş., 2004: 183-186; Renan, 1964: 183-184). Çünkü Yahudilikte birine *Tanrı'nın Oğlu* demekle, onun özel bir konuma, statüye sahip ve Tanrı tarafından tercih edilen biri oluşunu kastedilir (Aydın, 2011: 200). Dolayısıyla Kitâb-ı Mukaddes'te *Tanrı'nın oğlu* ifadesi, Tanrı'ya ita- atkâr olan, tanrısal olarak görevlendirilen ve söz konusu görevi başka insanlara aktaran (Aydın, 2011: 198), Tanrı ile ayrıcalıklı bir ilişkisi olan demektir. Hiçbir şekilde soy ve nesep yakınlığı anlamına gelmez (Borrmans, 2005: 44) yani mecazî olarak kullanılır (Gündüz Ş., 2004: 186). Bu unvanla asıl belirtmek istenen olgu, Tanrı'nın İsa ile benzeri olmayan, içten bir ilişki oluşturduğu, ezeli ve yaratılmamış mesajının İsa'da var olduğudur (Michel, 1992: 60). Bütün bunlar bize Eski Ahit'te kullanılan *oğul* ya da *Tanrı'nın oğlu* terimlerinin genel anlamda *Tanrı'nın yarattığı* özel anlamda ise *Tanrı'nın seçkini* anlamına geldiğini, benzer şekilde *Baba*, *Babamız* gibi ifadelerin ise genel anlamda "yaratıcı" özel anlamda ise *bizi seçen, koruyan* anlamına geldiğini göstermektedir (Gündüz, 2004: 184-186). Yahudilerin bu mecazî kullanımının Kur'ân'da da yansımaları vardır. Örneğin Mâide sûresinin 18. Âyetinde, Yahudi ve Hıristiyanların kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgili kulları oldukları iddialarından bahsedilir.

İsa'nın yaşadığı dönemde *Tanrı oğlu* ifadesi Yahudi geleneğinde manevî önderler için sevilen, seçilmiş, yakınlaştırılmış manalarında kullanıldığı gibi (Dihlevî, 2008: 37) Helenist kültürde de krallar, felsefeciler, kahramanlar gibi güçlü ve karizmatik; kendilerinde alışılmışın dışında ve tabiatüstü güçler bulunduğunu ortaya koyan insanlar hakkında kullanılırdı (Aydın, 2011: 199). Çünkü bu kişilerin Tanrı ile son derece yakın ilişki içinde olduklarına inanılmaktaydı. Bu gerçekten

hareketle İsa'nın ilk taraftarlarının Tanrı ile sahip olduğu son derece yakın ilişkiden dolayı İsa'yı mecazî anlamda *Tanrı'nın oğlu* olarak nitelendirdikleri söylenebilir. Ancak ilk Hıristiyan geleneği geliştikçe bu anlamda kullanılan *Tanrı oğlu* mecazı, Matta ve Luka İncillerinde anlatılan doğum öyküleri ile beşerî bir babaya değil de ilahî bir babaya sahip olma bağlamında kabul edilmiş ve bu şekilde *Tanrı oğlu* sıfatı artık kavramsallaşmıştır. Başlangıçta mecazî olarak *Tanrı oğlu* diye adlandırılan İsa, Helenist felsefenin etkisiyle formüle edilen âmentüde artık Tanrı ile aynı cevhere sahip bir varlığa dönüştürülmüştür (Aydın, 2007: 152-153).

Tevrat'ın aksine İncillerde Tanrı'nın merhamet ve muhabbet sıfatı daha yoğun bir şekilde bulunmaktadır (Örn. 1.Yuhanna 4:7). Buna uygun olarak O'na, merhameti çağrıştırması nedeniyle *baba* olarak hitap edilir (Yuhanna 8:19). Bu nedenle Hıristiyanlar kendilerini *Tanrı'nın evlatları* sayarlar (Luka 6:35; Romalılar 8:14-17). Dolayısıyla İncillerdeki kullanımların kapsamına bakıldığında Tanrı, sadece İsa'nın değil kendisine tâbi olan her itaatkâr kulunun sanki babası gibidir. Schimmel, Hıristiyanların Allah'ı çocuklarını çok seven bir baba gibi düşünüp kendilerinin de bir çocuk gibi O'na sığındıklarını ifade etmek için Allah'a *Baba* diye hitap ettiklerini belirtir (Schimmel, 1999: 165; Ayr. bkz. Michel, 1992: 61). Fakat onlar, ilâhî babalık mefhumunu diğer insanlar için mecaz saydıkları halde, İsa için her nedense hakikî manada kullanmışlardır (Dalkıran, 2004: 40). İsa'yı benzersiz, fakat tanrısal yanı bulunmayan bir insan olarak kabul eden Renan, onu bir insan olarak sunduğu *İsa'nın Hayatı* adlı kitabında İncillerden yaptığı alıntılarla (Renan, 1964: 62, 65, 67) *baba* ifadesiyle *Rab*; *Tanrı oğlu* ifadesiyle de *kulların* kastedildiğini ortaya koymaktadır. Bu ifadeler, babanın çocuğunu terbiye etmesine yapılan bir teşbih olarak, Kur'ân'daki Allah'ın *Rabb* ism-i şerifine benzemektedir (Şahinler, 2008: 118).

Aquinalı Thomas, *benzeşim öğretisi* adını verdiği kavrama yüklediği mana ile

kutsal kitaptaki mecazî ifadelerle temas ederek şöyle der: "Tanrı'ya atfedilen insana özgü terimler, bize gerçek bir tasvir değil yalnızca imalar, telkinler ve çağrışımlar verir. Tanrı hakkında konuşurken kullanılan dilin sembolik ve çağrıştırıcı özelliğe sahip olduğunu unutmamak önemlidir" (Watt, 1991: 86-87). Bu aslında tam tersine de geçerliliği olan bir kuraldır. Yani herhangi bir insan hakkında kullanılan tanrısal ifadeler de sembolik bir kullanımdır. Dolayısıyla *Tanrı'nın oğlu* ifadesi, tasvir edici değil sembolik bir mana ifade etmektedir. Gerek Tevrat'ta gerekse İncillerde geçen bu tür onlarca ifade, mecazî kabul edildiği halde tarihî bir gerçeklik olarak insan olan ve insan gibi yaşayan İsa hakkında kullanılan ifadelerde hakikat payı aramanın kendi içinde bir çelişki doğuracağı gayet açıktır. Yuhanna İncili'nde aktarıldığına göre İsa, "Ben ve Baba biriz" dediğinde Yahudiler, onu taşladılar. İsa onlara, "beni niçin taşıyorsunuz?" diye sorduğunda onlar "Sen insan olduğun halde Tanrı olduğun ileri sürüyorsun" deyince İsa, onlara kendi kutsal kitaplarında geçen; "Siz ilahlarsınız, dedim" (Mezmurlar 82:6) sözünü hatırlatmış ve Tanrı'nın kendilerine sözünü gönderdiği kimselere *ilahlar* dediği halde kendisini neden küfürle itham ettiklerini onlara sormuştur (Yuhanna 10:30-36). Bu pasajlar aslında İsa'nın *baba*, *oğul* ve *ilâh* kelimelerini mecazî anlamda kullandığını bizzat kendi dilinden aktarmaktadır. İsa, Yahudilerin bu ifadeleri hakikî manasına alarak onun taşlamak istediklerinde onlara kendi kitaplarındaki bir bölümü hatırlatarak Allah'ın kendilerine sözünü gönderdiği kimseleri ilahlar diye adlandırdığını ve kutsal kitabın da geçerliliğini yitirmediğini hatırlatmıştır. Bir başka pasajda İsa'nın Allah hakkında *baba* tabirini o günün kültürüne göre mecazî manada kullandığı bizzat kendi dilinden şöyle aktarır: "İsa dedi ki: 'Kardeşlerime git ve onlara söyle, benim Babam'ın ve sizin Babanız'ın, benim Tanrım'ın ve sizin Tanrınız'ın yanına çıkıyorum.'" (Yuhanna 20:17). Açıkça

görüldüğü gibi İsa, Allah'a *babam* derken aynı zamanda O'nun Havarilerin de babası olduğunu söylemektedir. Arkasından da bu mecazî tabirleri bizzat kendisi izah etmiş ve *babayı* Tanrı manasında kullandığını belirtmiştir. Bu, gayet açık bir ifade olup Hz. İsa'nın Allah karşısında kendi konumunu Havarileriyle eşit düzeyde yani kul düzeyinde tuttuğunu göstermektedir.

Aşkın alanı dünya dili ile ifade etme zorunluluğu, ilahî metinlerde mecazî kelimelerin kullanılmasını kaçınılmaz kılar. Bunlar, mutlak olan Allah'ı ve gayb alanına giren hususları insanın müşahede alanına indirmek için kullanılan lisanî vasitalardır (Macit 1996: 24). Bazen bu gibi kelimeler hem ilâhî hem insanî konularda ortak kullanılan kelimelerden olur, yani aynı kelime bir yönüyle ilâhî hakikatleri ifade ederken diğer yönüyle insanî hakikatleri ifade eder. Dolayısıyla ilâhî hakikatleri ifade etmek için kullanılan bu kelimeler bilerek veya bilmeyerek asıl manasından başka yönler çekilebilir. Bu yanılgıdan kurtulabilmek için âyetlerin muhkem ve müteşâbih şeklinde iki kısma ayrıldığını ve müteşâbihlerin muhkemlere dayandırılarak anlaşılması gerektiğine vurgu yapan Hamdi Yazır, muhkem âyetlerin hem duyu organlarıyla hem de akılla hiçbir tereddüt duyulmaksızın anlaşılabilmesine vurgu yapar. Mecaz kelimeleri de içine alan müteşâbihin sadece kendilerine uygun muhkem bir örneğe veya bir kanuna dayandırılarak izah ve tevil edilebileceğini belirtir. Doğru örnek bulunmadan yapılan tevillelerin yanlış olacağını, bunun ise aldanmak, aldatmak ve gerçeği tahrif olacağını hatırlatır (Yazır, 1979: II, 1121). Bu izahtan da anlaşılacağı gibi Hıristiyanlar, bu tür müteşâbih ifadeleri muhkem ifadelerle dayandırmadıkları için yanılgıya düşmüşler ve sonuçta Hz. İsa'yı ilahlaştırmışlardır.

Kur'an'da Hz. İsa hakkında mecazî lafızlar kullanılmıştır. Örneğin bir âyette "... Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendisinden

bir ruhtur..." (en-Nisâ, 4/171) buyurulmaktadır. Müfessirler, âyette geçen *kelime* ve *ruh* kavramlarını, Kur'ân'daki muhkem olan diğer âyetler -örneğin "... O'nun benzeri hiçbir şey yoktur ..." (eş-Şûrâ, 42/11) ve "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir" (el-İhlâs, 112/4)- ışığında anlamlandırmışlar ve Hristiyanların Hz. İsa hakkında düşükleri yanlışlara düşmüşlerdir. Örneğin âyette Hz. İsa'ya Allah'ın kelimesi (Ayr. Âl-i İmrân, 3/39, 45) denilmesi Katâde'ye göre Allah'ın *kün/ol* emridir (Taberî, 2001: VII, 703). Hz. İsa, Allah'ın bu emriyle meydana geldiği için ona *kelime* ismi verilmiştir. Taberî, *kelimeden* maksadın, *haber* ve *mesaj* demek olduğunu, çünkü âyette "*Hani melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir...*" (Âl-i İmrân, 3/45) buyurulduğunu, buna göre âyetin manası; "Ey Meryem, Allah seni bir haberle müjdeliyor ki o haber, adı Meryem oğlu İsa olan bir oğlunun olacağıdır" şeklinde olur (Taberî, 2001: V, 406). Râzî'ye göre *Allah'ın kelimesi* Hz. İsa'nın kitabın, hikmetin, Tevrat'ın ve İncil'in bilgisine şamil olması nedeniyle ona söylenen bir övgü ifadesidir. Aynı şekilde Hz. İsa'ya *Allah'ın ruhu* (Bu tabir, sadece Hz. İsa'ya mahsus bir kullanım değildir, Hz. Âdem'in yaratılışı hakkında da kullanılmıştır. Bkz. el-Hicr, 15/29; Sâd, 38/72) denilmesinin Kâbe'ye *Allah'ın evi* denilmesinde olduğu gibi teşrif ifade ettiğini yani "Allah'ın şereflendirdiği bir ruh, saf ve temiz bir kulun ruhu" manasına geldiğini belirtmektedir (Râzî, 1986: 67; Ayr. Râzî, 1981: XXV, 175). İsfahânî ise Hz. İsa'nın mucize olarak ölüleri dirilttiği için "*Kendisinden bir ruh*" olarak vasıflandırıldığı söylemektedir (İsfahânî, t.y.: 205). Kur'ân, Hz. İsa ile ilgili olarak tıpkı Mesih sıfatında olduğu gibi nüzul vasatında bilinen ve Hristiyanlarca da kullanılan kelimeleri kullanır. Fakat bu müteşâbih kelimelere tevhid esaslarına aykırı anlamlar yüklenmesine çok sert tepki verir (en-Nisâ, 4/171). Kur'ân, Allah'ın ulûhiyyetini ve birliğini hatırlatarak ve O'na çocuk nispet edilmesinin tutarsızlığını dile getirerek Hz. İsa'nın konumuyla alakalı Hristiyanların son-

radan oluşturduğu teslis inancına karşı çıkar. Zâtın hulûl ettiği üç sıfatlı bir ilâh, üç unsur veya üç ilâh şeklinde anlaşılabilen teslis inancına (Sinanoğlu, 1998: XVII, 364) sahip olanların ya da Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu kabul edenlerin kâfir olacakları uyarısında bulunur (el-Mâide, 5/17, 72-73; en-Nisâ, 4/171; et-Tevbe 9/30). Ayrıca çeşitli âyetlerde Allah'ın çocuk edinmeyeceğine ve bu tür iddiaların iftira olduğuna yer verir (el-Bakara, 2/116; el-Mâide, 5/72, 116; Yûnus, 10/68; el-İsrâ, 17/111; el-Kehf, 18/4-5; Meryem, 19/88-89; el-Enbiyâ, 21/26; el-Mü'minûn, 23/91; el-Furkân, 25/2) ve çeşitli uyarılar ve tehditler ile dikkatleri konunun ciddiyetine çeker (el-Mâide, 5/73). Kur'ân, tüm bunların arkasından Allah'ın kullarına karşı çok merhametli olduğunu, bu yanlışlıktan hemen dönülmesi ve tövbe edilmesi halinde onları bağışlayacağını da hatırlatmaktadır (el-Mâide, 5/74).

Kur'ân'ın birçok yerine Hz. İsa, *Meryem oğlu İsa* (el-Bakara, 2/87, 253; Âl-i İmrân, 3/45; en-Nisâ, 4/157, 171; el-Mâide, 5/17, 46, 72, 75) denilerek annesine nispet edilmiş ve böylelikle insandan doğan bir insan olduğu vurgusu yapılmıştır. Başka hiçbir peygamber, anne veya babasına nispetle anılmadığı için bu özellik hemen göze çarpmaktadır. Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın insanlar içinde bir ömür geçirdiğinden hareketle onların yeme ve içme gibi insanî özelliklerinin çevrelerince bilindiğini hatırlatan Kur'ân, bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: "*Meryem oğlu Mesih, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilâh olabilirler?) İkisi de yemek yerlerdi...*" (el-Mâide, 5/75) Hz. İsa'nın bu insanî vasıfları İncillerde de geçmekte ve ondan doğan, büyüyen, acıkan, yiyen, içen, terleyen, kederlenen, uyuyan, ibadet ve dua eden bir insan olarak bahsedilmektedir (Matta 2:13-23, 4:2, 26:37-38; Markos 4:38; Luka 2:40, 2:52, 5:16, 22:44; Yuhanna 17:1-26). Hatta Hristiyan ilahiyatına göre Tanrı kelâmı İsa'da tenleşmesine rağmen o, hala tam bir insandır ve her insan gibi yaşamı süresince edindiği tecrübeler onda bilgi ve bilinç artışı sağlamıştır (Mic-

hel, 1992: 57). Allah, onun hakkında "kulum, onu ben seçtim" (Matta 12:18) demektedir; o da Allah hakkında "benim Tanrımın ve sizin Tanrınızın yanına çıkıyorum" (Yuhanna 20:17) diyerek Allah'ın tüm insanların olduğu gibi kendisinin de ilahı olduğunu söylemektedir. Bu pasajlara benzer birçok İncil pasajı açıkça beşer-kul olan birini anlatmaktadır. İsa'nın insanî vasıfları konusunda dikkat çekici husus ise Matta İncili'nin daha en başında onun soy kütüğünün ve doğumunun anlatılmasıdır (Matta 1:25; Ayr. Luka 2:1-7; 3:23-38). Soyu Hz. İbrâhim'e kadar isim isim İncillerde kayıtlı olan birinin o kitaplara inananlar tarafından ilah kabul edilmesi ise çok manidardır.

İncillere göre Havarilerin İsa'yı tanrı değil de bir insan olarak kabul ettikleri (Aydın, 2007: 153-154), çarmıha gerilip öldürülmesinden sonra diriltilip tekrar aralarına geldiğinde yaşadıkları endişe, korku ve hayretten de anlaşılmaktadır (Luka, 2:36-40; Matta 28:8-10; Markos 16:12-14; Yuhanna 20:19-23). Eğer Havariler, İsa'nın ilâhî bir yapısının olduğunu kabul etmiş olsalardı bu olay karşısında şaşırıp korkmazlar; hatta Tanrı'nın oğlu olan, ilâhî özelliklere sahip İsa'nın öldürülebileceğine bile inanmazlardı. Ayrıca İsa'nın ölümünden sonra Petrus, Havarilerin de olduğu bir ortamda yaptığı konuşmada ondan Tanrı tarafından mucizeler ile gelen ve yasa tanımaz insanların eliyle çarmıhta can veren bir kişi olarak bahsetmektedir (Elçilerin İşleri 2:22-24). Ayrıca İsa'ya kıyametle ilgili soru sorulduğunda, kendisinin peygamber de olsa bir insan olduğunu ve ancak kendisine bildirilenleri bilebileceğini ifade etmiştir (Matta 24:36; Markos 13:23). İncillerde İsa'nın insan olarak anlatıldığı bir başka yer ise İsa ve şeytan arasında geçen diyaloglardır. Matta İncili'nde anlatıldığına göre şeytan, İsa'yı çölde denemeden geçirdiği günlerde bir tapınağın tepesinden kendisini aşağı atmasını, meleklerin onu elleri üzerinde taşıyacağı söyleyerek aldatmaya çalışır (Matta 4:9). Ayrıca kendisine secde etmesi karşılığında dünyanın mülkünü

vereceğini de vaat eden şeytana İsa; "Çekil şeytan, çünkü, Rab Allah'ına tapacak ve yalnız O'na kulluk edeceksin diye yazmıştır" (Matta 4:10; Ayr. Luka 4:1-13) şeklinde cevap vermiştir. Şeytanın Allah'a veya ilahî özellikleri olan oğluna (!) karşı böyle bir cüreti göstermesi asla mümkün değildir (Hilâlî, 1977: 6). Çünkü Kitâb-ı Mukaddes'te Tanrı'nın kötülüklerle ayartılmadığı gibi kendisinin de kimseyi ayartamayacağı yazılıdır (Yakub'un Mektubu 1:13). Dolayısıyla Tanrı ayartılmayacağına göre şeytan tarafından kırk gün ayartıldığı anlatılan İsa, tanrı değil bir insandır. Çünkü şeytanın Tanrı'ya karşı yapabileceği hiçbir şey yoktur. Şeytan, İsa'nın yaratılmış bir kul olması hasebiyle O'nu Allah'ın emirlerinden uzaklaştırmak istemiş, fakat peygamber olduğu ve Allah'ın emirlerini hakkıyla yerine getirdiği için ona bir kötülük yapamamıştır (Kaya, 2004; 54).

İncillerdeki *baba* ve *oğul* ifadeleri, İsa'nın kendisinin bir insan, Allah'ın da tüm insanların olduğu gibi kendisinin de Rabbi olduğunu ifade ettiği pasajlar dikkate alınmadığı takdirde yanlış anlaşılmaya müsait ifadelerdir ve Hıristiyanlar, bu nedenle İsa'nın tabiatı konusunda yanılgıya düşmüşlerdir. Kur'an, onları ve tüm insanları bu tür yanılgılardan korumak ve kurtarmak için Allah Teâlâ hakkında kesin bir dille; "O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (el-İhlâs, 112/3-4) ve "... O'nun benzeri hiçbir şey yoktur..." (eş-Şûrâ, 42/11) buyurarak başlangıçta veya sonradan hiçbir kimsenin ulûhiyette O'na denk olamayacağını kesin bir dille ortaya koymuştur (el-Bakara, 2/116; en-Nisâ, 4/171; el-En'âm, 6/100; Yûnus, 10/68; en-Nahl, 16/57; Meryem, 19/34-35; el-Enbiyâ, 21/26; el-Mü'minûn, 23/91; ez-Zümer, 39/4; ez-Zuhruf, 43/81-82). Bu yüzden İslâm'da peygamberlere onları şereflendirmek ve tazim etmek için Allah'ın dostu veya sevgili kulu demek caiz olduğu halde batıl bir mananın karışma ihtimaline karşı Allah'ın oğlu demek asla caiz değildir (Râzî, 1986: 47-48).

2.2. Sevgide Aşırıya Gidilmesi

Sevgide aşırıya gidilmesi ve yücelme konusundaki ihtirasların bir başkasına yönlendirilmesi, İsa'nın ilahlaştırılması sürecinde önemli bir role sahiptir ve Kur'an bu tutumun itikâdî sapmalar doğuracağını çeşitli vesilelerle anlatır (el-Bakara, 2/93, 165; et-Tevbe, 9/24; el-Ankebût, 29/25; el-Mümtehine, 60/1; el-Fecr, 89/20; el-Âdiyât, 100/8). Bu sapıklıklar, bazen sevgi bazen aşırı tazim yoluyla gerçekleşir. İfrat derecesinde sevilerek aşırı yüceltilen/ilahlaştırılan şahsiyetlerin başında ise Hz. İsa gelir. Onda gördükleri mucizeler ve olağanüstü haller nedeniyle ilk dönem Hıristiyanlarında Hz. İsa'ya karşı aşırı bir sevgi oluştu. Bu nedenle onu hiçbir insan hatta peygamber tipine sığdıramadılar ve ona nasıl hitap edeceklerini bilemediler (Jacob, 1992: 149). Sonuçta onu ilâhî vasıflarla vasıflandırdılar ve bu vasıflandırma zamanla yüceliğe doğru daha da katlanarak gelişti. Bu durum, İncillerde açıkça görülmektedir. Örneğin aynı olayı anlatan Markos, Havârilerden Petrus'un İsa'ya *Rabbî* (Markos 9:5); Luka, *Efendimiz* (Luka 9:33) şeklinde hitap ettiğini aktarırken Matta, *Ya Rab* (Matta 17:4) diye hitap ettiğini yazar. (Rab; Hıristiyanlıkta efendi ya da ege-men anlamında Baba Tanrı'ya, İsa Mesih'e ve Kutsal Ruh'a verilen bir unvandır. Bkz. http://www.incil.com/doc/incil_html/szl.html) Bu pasajlarda Markos'a göre Petrus, İsa'ya o dönem din adamlarına hitap tarzına uygun olarak *rabbî* yani *Ârâmîce hocam (muallim, üstad)* diye seslenmiştir. Luka'ya göre ise saygı ifade eden *efendimiz* hitabıyla seslenmiştir. Bu iki İncil yazarının kullandığı kelimeler, toplumda din adına yüce kişilere verilen unvanlardır (Sakioğlu, 2006: 68-72). Fakat Matta, İsa'nın normal insanlara verilen bu unvanlarını yeterli görmeyerek Petrus'un Hz. İsa'ya *Yâ Rab* diye seslendiğini aktarmıştır. (Aynı durum şu gruplandırılmış pasajlarda da mevcuttur: "Markos 9:17; Matta 17:15; Luka 9:38", "Markos 4:38; Matta 8:25; Luka 8:24", "Markos 10:51; Matta 20:33; Luka 18:41"). O günlerde basit gibi görünen bu tahrifatların zamanla katı bir inanç haline dönüştüğü gerçe-

ği, sınırları aşan aşırı sevginin yapabileceği tahribatı gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla yapılış nedeni ne olursa olsun bu tahrifler, sonraki nesillerin Hz. İsa'nın durumu hakkında yanlış düşmelerine neden olmuştur. Bu yüzden Kur'an, Hz. İsa'ya olan aşırı sevgileri yüzünden (Şahinler, 2008: 99) onu ulûhiyet derecesine yükselten Hıristiyanları kesin bir dille uyarmakta ve bu durumda ısrar eden toplulukların görüşlerine uymamalarını istemektedir (el-Mâide, 5/77).

İnsanda fitrî olarak var olan sevgi hissinin doğru bir şekilde karşılığını bulması gerekmektedir. Sevgi, daha çok kendisinde güzellik, mükemmellik, yetkinlik görülen varlıklara yönelir. Kişi, mahbubunu ne oranda mükemmel görürse, ona karşı o oranda sevgi besler. İnsanlardan bir kısmının, Allah'ın dışındaki bazı varlıkları Allah'a özgü olması gereken bir sevgi ile sevmeleri, aslında bütün kuvvet ve kudretin Allah'a ait olduğunu bilmemeleri ve bunları taptıkları sahte tanrılara vermelerinden kaynaklanmaktadır (el-Bakara, 2/165). Oysa onlar, Allah'ı şanına yaraşır şekilde tanısaldı (el-En'âm, 6/91; ez-Zümer, 39/67; Meryem, 19/82; Nûh, 71/13) ve mükemmelliğin yalnız Allah'a ait olduğunu bilselerdi, Allah'tan başka varlıkları sevip onları ilah edinmezlerdi (Meryem, 19/81). Dolayısıyla bu konuda önemli olan, sevilen varlığın gerçek vasıflarıyla tanınmasıdır. Her konuda olduğu gibi, burada da insanın ilahî rehberliğe ihtiyacı vardır (Düzenli, 2000: 287). Zira her hak sahibine hakkını en doğru ve adil bir şekilde vermiş olan Allah, bunu da peygamberleri vasıtasıyla bildirmiş ve Kur'an, Müslümanların kalplerinde oluşabilecek sahte ilahların sevgisini söküp almış ve yerine Allah'ın sevgisini ikame etmiştir (el-Bakara, 2/165).

Hamdi Yazır, sevgiyi "nefsin bir şeye meylidir ki insan, sevdiğine yakın olabilmek için her türlü sebebe meyleder" şeklinde tanımladıktan sonra "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın..." (Âl-i İmrân, 3/31) âyetinin tefsirinde Allah gibi sevmek ve Allah için sevmek

arasındaki büyük farka dikkat çeker. Bu âyet nazil olduğunda münafıklardan Abdullah b. Übeyy, "Muhammed kendisine itaat ve ibadeti Allah'a itaatle bir tutuyor ve Hıristiyanların İsa'yı sevdiğikleri gibi kendisini sevmemizi bize emrediyor" demiş, bunun üzerine "De ki: Allah'a ve Peygamber'e itaat edin..." (Âl-i İmrân, 3/32) âyeti nazil olmuştu. Yani Resûlullah'a uymak, Hıristiyanların Hz. İsa hakkında iddia ettikleri gibi tanrılığa ortak olmak, Allah sevgisini bölüp üç ayrı ortağa paylaşmak değil, yalnız "Ben özümü Allah'a teslim ettim." (Âl-i İmrân, 3/20) diyerek bütün sevgiyi sırf Allah'ta toplamaktır. Eğer Hıristiyanlar, gerçekten Allah'ı sevselerdi, Hz. İsa'yı Allah'ın bir peygamberi olarak tanırlar ve ona bir tanrı olarak ibadet değil, bir peygamber olarak itaat ederlerdi. Eğer gerçekten Allah'ı sevip Hz. İsa'yı peygamber kabul etselerdi Allah'ın peygamberlerinden yalnızca birini ayırmazlar ve dolayısıyla Hz. Muhammed'i de peygamber olarak tanırlardı. Onu ayrı tutup tanımamaları, Hz. İsa'yı Allah için değil, bizzat kendi şahsiyeti için sevdiğilerinden dolayıdır. Onlar, *Allah gibi sevmek* ve *Allah için sevmek* arasındaki büyük farkı göz ardı etmişlerdir. Allah gibi sevmek, "Onlar, putları Allah gibi severler..." (el-Bakara, 2/165) âyetinde ifadesini bulan Allah'a duyulan sevgiye denk sevmektir ki bu şirktir. İşte Hıristiyanların Hz. İsa'ya olan sevgi ve bağlılıkları böyledir. Oysa kullardan istenen peygamberlerini *Allah gibi sevmek* değil *Allah için sevmektir* (Yazır, 1979: II, 1075-1078).

İslâm, tevhid inancını zedeleyerek şirke kapı açabilecek şekilde bir Müslümanın Allah'tan başka varlıklara karşı duyacağı sevgi ve saygının yaratılmışlık sınırlarının ötesine geçmesini yasaklamıştır. İslâm'a göre hiçbir insan, peygamber derecesine çıkamaz, ama peygamberlere de insanüstü bir özellik nispet edilemez; sadece Allah'a gösterilebilecek tazim ve hürmet, başka hiçbir şeye veya kimseye gösterilmez (Sinanoğlu, 1998: XXXIX, 197). Hz. Peygamber, Hıristiyanların düşük-

leri bu yanılgıya ümmetinin de düşmemesini için kendisinin bir insan olduğunu hatırlatmıştır (el-Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6; Hâkim, Müstedrek, 4366) ve onlardan kendisini aşırı şekilde övmemelerini istemiştir: "Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı övdükleri gibi beni övmeyin. Ben sadece bir kulum. Bana, Allah'ın kulu ve Rasûlü deyin" (Müslim, "Kader", 7; Tirmizî, "Şemâil", 172; Buhârî, "Enbiyâ", 48; "Hudûd", 31).

Şah Veliyullah ed-Dihlevî, şirkin ilk çıkış sebebini izah ederken adeta Hıristiyanların Hz. İsa'yı nasıl ilah edindiklerini anlatmıştır. Dihlevî, şirkin çıkışını insanlar arasında yüceltilmiş bazı kişilerden sâdır olan fevkalâde hallerin o kişide var olduğu zannedilen ilâhî bir özellikten kaynaklandığına inanılmasına bağlamaktadır. Zamanla bu kişilerin ilâhî özelliklere sahip olduğuna inanılır ve dolayısıyla o kişiye karşı beslenen aşırı sevgi ve saygı, insanları şirke düşürür. Aslında o kişide var olduğuna inanılan sıfatlar, Vâcibu'l-vücûd'a has olup başkalarında bulunamayacak sıfatlardır. Fakat şirke düşen kişiye göre bu şöyle gerçekleşir: Allah, kendi ulûhiyet elbisesini bir başkasına da giydirebilir veya başkası O'nun zâtı içerisinde kendi varlığını yok eder ve O'nun zâtıyla kâim olur ya da başka bir yolla ilâhlık sıfatını kazanır (Dihlevî, 2005: I, 119). Zaten sınırlı güce sahip bir varlık olan insanın, kendi içinde tatmin edemediği yüce varlık düşüncesini kendi dışında arama tutkusu her zaman olmuştur. İnsanın kendini aşırı bir olumluluk içinde yüceltme ihtirasını, kendi öz benliğinde gerçekleştiremediği durumlarda bunu yine kendi cinsinde görme ve böylece kendinden çok uzaklaştırmama eğilimi de gösterir. Dolayısıyla Yahudilerin Allah'ı bırakıp hahamlarını, Hıristiyanların da rahiplerini ve Hz. İsa'yı rabler edinmelerinin (et-Tevbe, 9/31; el-Bakara, 2/165) altında yatan sebeplerden bir de budur (Gündüz T., 2004: 67).

2.3. Hz. İsa'nın Gösterdiği Mucizelerin ve Olağanüstü Doğumunun Onun Uluhiyetine Delalet Ettiği Düşüncesi

Mucizeler, peygamberliği ispat eden birer delil olmasına rağmen gönlünü hidayete açmayanlarda kafa karışıklığına neden olup onların küfre düşmelerine sebep olabilir (Râzî, 1986: 50) Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeleri bir peygamber mucizesi olarak değil de onun tanrısal özelliklerinin bir delili olarak kabul ederler (Avcı, 2000: 257-261). Peygamberlerden sadır olan mucizeler nedeniyle onların ilâhî vasıflarının olduğu iddia edilemez, zaten Hıristiyanlar da mucize gösteren diğer hiçbir peygamber hakkında böyle bir iddia ortaya atmamışlardır. Örneğin Kitâb-ı Mukaddes'te İsa'nın en büyük ve etkili mucizelerinden olan ölüyü diriltme mucizesini peygamber Elişa da göstermiştir (2. Krallar 8:1-5; 13:21). Hıristiyanlar, ölüleri diriltme mucizesini İsa'nın ilahlığına delil olarak sunmalarına karşın bu peygamber hakkında tanrılık iddia etmemişlerdir.

Fahreddin er-Râzî, Hz. İsa hakkında tartıştığı bir Hıristiyan'a: "İsa'nın tanrı olduğuna delalet eden şey nedir?" diye sorduğunda o, "ölüleri diriltmesi, anadan doğma kör ve alacakları iyi etmesi, çamurdan yaptığı kuşa üfleyince kuşun uçuvermesi, evlerde yiyip içilenleri ve biriktirilenleri haber vermesi" şeklinde mucizelerini sıralamış ve bunların Tanrı'nın fiillerine benzediğini ve ancak ilâhî bir kudretle gerçekleşebileceğini iddia etmiştir (Râzî, 1986: 25, 41). Caesarea'lı Eusebios, eserinde İsa'nın hastaları iyileştirme mucizesini duyan Abragus adlı bir kişinin ona gönderdiği mektupta, şifalı ot ve ilaçlar olmaksızın hastalıkları iyileştiren birisinin ya cennetten inen bir tanrı ya da tüm hastalıkları iyileştiren Tanrı'nın oğlu olabileceğini yazdığını aktarmıştır (Eusebios, 2011: 31). Çağdaş yazarlardan John Stott ise eserinde, İsa'nın tanrılığını ispat etmek için ileri sürdüğü deliller arasında "İsa'nın Yarattığı Doğaüstü İşler" başlığı altında onun mucizelerini saymıştır (Stott, 2013: 35). Yeni Ahit'in birçok yerinde İsa'nın mucizelerinin Allah'ın kudreti ve iznine dayandı-

rılmasına (Luka 5:17; Elçilerin İşleri 2:22; Luka 11:20) rağmen İsa'nın tanrılaştırılmasının temelinde bu mucizelerin ardındaki asıl gücün yaratıcısı olan Allah'a değil de mucizeyi gösteren peygambere nispet edilmesi yatmaktadır (Küçük vd., 2009: 368). Kur'ân, diğer tüm peygamberlerde olduğu gibi Hz. İsa'nın da Allah'ın izniyle (el-En'âm, 6/109; Ra'd, 13/38; el-Mü'min, 40/78) mucizeler gösterdiğini ısrarla söylemektedir: "Allah, onu İsrailoğullarına bir peygamber olarak gönderecek (ve o da onlara şöyle diyecek): 'Şüphesiz ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Eozerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm..." (Âl-i İmrân, 3/49; Ayr. el-Mâide, 5/110).

Hıristiyanlar, İsa'nın babasız olarak yaratılma mucizesini, Tanrı hakkında kullanılan *baba* (Örn. Matta 11:25; Matta 26:42; Luka 23:46; Yuhanna 10:29) kelimesiyle bağdaştırarak bunun İsa'nın tanrılığına bir delil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hz. İsa'nın doğumu, insanların alışageldiği realitelerle kıyaslandığında gerçekten olağanüstüdür. Fakat Hz. Âdem'in hem babasız hem de annesiz olarak doğrudan topraktan yaratılışıyla kıyas edildiğinde Hz. Âdem'in yaratılışının çok daha olağanüstü olduğu ortadadır. Bu açıdan Kur'ân, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesinin Allah'ın kudreti ve ilâhî iradesi dikkate alındığında Hz. Âdem'in yaratılışına benzediğini hatırlatır: "Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona 'ol' dedi. O da hemen oluverdi." (Âl-i İmrân, 3/59). Hz. İsa'nın babasız doğmasına bazı insanların akıllarının ermemesi ve sonuçta hatalı hükümlere varmaları, bakış açılarının yanlışlığından kaynaklanır. Bu, Allah'ın yaptıklarıyla insanların yaptıklarını aynı kefeyle koyup birbirleriyle mukayese etme yanlışlığıdır. Allah'ın yaptığı yine Allah'ın diğer yaptığıyla mukayese edilebilir. Bilinmesi gereken en mühim husus ise insanlara göre gerçekleşmesi imkânsız olan şeyler için Allah'ın ol

demesinin kâfi olduğudur (el-Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47, 59; el-En'âm, 6/73; en-Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; el-Mü'min, 40/68). Mustansir Mir, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu iddiasına gerekçe olarak gösterilen babasız dünyaya gelme delilini mantikî açıdan *ilgisiz sonuç çıkarma* yanılgısına örnek olarak gösterir. Bu âyetin de söz konusu yanılgıya verilmiş güzel bir cevap olduğunu belirtir (Mir, 2004: 368). Çünkü bu mantığa göre eğer babasız dünyaya gelmek ilah olmak için yeterli bir nedense hem anasız hem de babasız dünyaya gelen Hz. Âdem'in ilah kabul edilmeye daha layık olması gerekirdi. Hz. Âdem'in ana baba olmadan yaratıldığı Hıristiyanlar da dâhil insanlığın büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen bir gerçektir. Âyet, bu çelişkiyi gözler önüne sermekte ve bu yanılgıyı her insanın anlayabileceği basit bir kıyasla düzeltmektedir (Râzî, 1981: VIII, 82; İbn Kesîr, 1999: II, 50). Burada iînsanı gerçek dışı düşüncelere yönlendirebilecek tabii bir olay, geçmişte olduğuna inanılan başka bir olayla kıyaslanarak açıklanmıştır. Olaylar arasındaki farklılıklardan ziyade benzerliklerden hareket etmek, düşünce yanılgılarından kurtulmak için etkili bir yoldur. Kur'an, bu iki yaratılış arasındaki benzerliğe dikkat çekerek meselenin üzerinde düşünülmesini istemiştir. Şüpheyi ortadan kaldırmanın en önemli yollarından biri, hakikati öğretmektir (Şahinler, 2008: 76-77). Allah, bu âyetle önce hakikati öğretmiş sonra da şüphe edilmemesini emretmiştir: *"Hak Rabbindendir. O hâlde, sakın şüphe edenlerden olma!"* (Âl-i İmrân, 3/60) Dolayısıyla Hz. İsa'nın Hz. Âdem'e diğer insanlardan daha fazla benzediği ortadayken onun yoktan yaratıldığını kabul edip Hz. İsa hakkında *"bir insan böyle olamaz, o halde o da ilahdır"* diyerek gerçeği inkâr etmek, hele hele onu hiçbir benzerinin bulunma ihtimali olmayan Yüce Allah'a benzetmeye kalkışmak büyük bir yanılgıdır (Yazır, 1979: II, 1121-1125).

Kur'an'da Hz. İsa'nın yaratılışının Hz. Âdem'e benzetilmesinden (Âl-i İmrân, 3/59)

önce Hz. Zekeriya kıssasına yer verilmiştir (Âl-i İmrân, 3/38-41; Ayr. Meryem, 19/1-15; el-Enbiyâ, 21/89-91). Bu kıssada Hz. Yahyâ'nın doğumu anlatılmış ve onun Hz. İsa'yı tasdikleyici olduğu belirtilerek (Âl-i İmrân, 3/39) insanlar Hz. İsa'nın mucizevî doğumuna hazırlanmıştır. İnsanların doğum yoluyla çocuk sahibi olması bütünüyle Allah'ın elindedir. İnsanoğlu tecrübe etmediği bazı olayları imkânsız olarak görür, ancak bunları tecrübe edilenin dışında meydana getirmek Allah için kolaydır. İnsanoğlunun tecrübesi, çocuk meydana gelebilmesi için üreme yeteneğine sahip bir erkek ile bir dişinin birleşmesi gerektiği yönündedir. Ancak Hz. Yahyâ'nın doğumunda da bu tecrübenin dışına çıkıldığı anlatılmaktadır. Çünkü Hz. Zekeriya çok yaşlıdır, karısı ise hem yaşlı hem de kısırdır (Âl-i İmrân, 3/40; Meryem, 19/4-5). Ancak buna rağmen Allah, onlara bu yeteneği vermiş (el-Enbiyâ, 21/90) ve imkânsız görülen bir olay gerçekleşerek Hz. Yahyâ dünyaya gelmiştir. Hz. İsa'nın doğumu ise bundan daha ileri bir mucizedir (el-Mü'minûn, 23/50). Çünkü Hz. Meryem, herhangi bir erkek olmaksızın hamile kalmıştır. Çocuğun babasız olması mucize olduğu gibi kısır ve çok yaşlı bir kadının çocuk doğurması da olağanüstü bir şeydir. Bu kıssada verilmek istenen mesaj, dilediği zaman yaşlı ve kısır bir dişi doğur-
gan yapan Allah'ın bir bakireye de ruhundan üfleyip ondan çocuk yaratabileceğidir. Dolayısıyla olağanüstü bir şekilde doğan Hz. Yahyâ nasıl Allah'ın oğlu değilse, babasız doğan Hz. İsa da Allah'ın oğlu değildir. Kendisine erkek dokunmadan çocuk doğuran Hz. Meryem de babasız doğan Hz. İsa da insanlar için Allah'ın kudretini gösteren bir mucizedir (Ateş, 1997: V, 522). Öyle görülüyor ki Yüce Allah, ilk insanın yaratılışında gerçekleştirdiği ve bilahare tabii bir olaya dönüştürdüğü için insanların unutmaya yüz tuttuğu yaratma mucizesini hatırlatmak için Hz. Âdem'i nasıl aslı doğum unsurları olmadan yaratmışsa Hz. İsa'yı da tek unsurdan yani sadece anneden yaratmıştır (Güç, 1991: 218).

Doğum mucizesini Hz. İsa'nın ilahî vasıflarının bulunduğu iddiasına dayanak yapmak, hele Hz. Peygamber ile tartışan Necranlı Hıristiyanlar gibi, "Ey Muhammed, sen İsa'nın insandan bir babası olmadığını kabul ettin. Öyleyse onun babasının Allah olması gerekir!" diyerek onun bir *kul/abd* değil de bir *tanrı/ilâh* olduğunu babasız olarak dünyaya gelmesine bağlamak, son derece büyük bir yanılıdır (Mukâtil b. Süleymân, 1998: I, 280-281; Râzî, 1981: VIII, 82; İbn Kesîr, 1999: II, 49-50). Kur'ân, bu yanılığın düzeltilmesi için çok kesin ifadelerle özelde Hz. İsa'nın genelde ise hiçbir varlığın Yüce Allah'ın oğlu olarak görülemeyeceğini beyan etmiş (el-Bakara, 2/116-117; Yûnus, 10/68-70; el-Kehf, 18/4-5; Meryem, 19/35, 88-93; el-Enbiyâ, 21/25-29; el-Mû'minûn, 23/91-92; el-Furkân, 25/1-3; ez-Zümer, 39/3-4; ez-Zuhruf, 43/81-82) ve teslis inancını kesin olarak reddederek bunu kabul edenlerin kâfir olacağını açıklamıştır (en-Nisâ, 4/171; el-Mâide, 5/73). Ayrıca onun da diğer peygamberler gibi bir peygamber olduğunu (el-Bakara, 2/136, 253; Âl-i İmrân, 3/84; en-Nisâ, 4/157, 163, 171; el-Mâide, 5/75; Meryem, 19/30; el-Hadîd, 57/27; es-Saf, 61/6), onlardan alındığı gibi ondan da kesin bir söz alındığını (el-Ahzâb, 33/7), kendisine Allah tarafından vahiy gönderildiğini (en-Nisâ 4/163; el-Mâide 5/117), bir hidayet ve öğüt vesilesi olmak üzere İncil'in verildiğini (el-Mâide 5/46), mucizeler ve Rûhulkudûs'le desteklendiğini (el-Bakara 2/87, 253) belirtmiştir.

Kur'ân'a göre Hz. İsa, diğer insanlar ve yaratılmış tüm varlıklar gibi Allah'ın karşısında aciz bir kuldur: "... De ki: Şayet Allah, Meryem oğlu Mesih'i, onun anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmek istese, Allah'a karşı kim ne yapabilir?..." (el-Mâide, 5/17). Âyette yalnız "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'i helak etmeyi dilerse" demek yeterli iken bununla yetinilmeyip "anasını ve yeryüzündekilerin hepsini" şeklinde atıflar eklenmesi çok dikkate şayandır. Bununla azdan çoğa doğru gidilip Hz. İsa'nın önce annesini sonra da yeryüzündeki tüm ruh ve akıl sahiplerini eklemek suretiyle onun ve annesinin birer insan olduğu

dolayısıyla da fânî olup ilâh olamayacakları anlatılmıştır (Yazır, 1979: III, 1626). "O, dilediğini yaratır" ifadesi ile de Hz. İsa'nın mucizevî doğumunun Allah'ın sayısız harikalarından yalnızca biri olduğunu, dolayısıyla bu mucizenin onun tanrı kabul edilmesini gerektirmediği anlatılmaktadır (Mevdûdî, 1991: I, 469). Hz. İsa, kendisinin Allah'ın kulu olduğunu açıkça beyan eden (Meryem, 19/30) ve meleklerle birlikte Allah'a kul olma payesinden başka bir paye aramayan biriydi: "Mesih de Allah'a yakın melekler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler..." (en-Nisâ, 4/172). Ayrıca o, kendisini ilahlaştıran insanların günahlarına ortak olmadığını açıkladığı kıyamet sahnesinin (el-Mâide, 5/116-117) sonunda "Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır..." (el-Mâide, 5/118) diyerek kulları kendisine değil tek ilah olan Allah'a nispet etmiştir.

2. 4. Yabancı Kültürlerin Etkisi

Putperest inanışların ve uygulamaların bir toplumda yayılmasında çevre kültürlerin ve dinlerin etkisi büyük olmuştur. Çünkü dinlerdeki birtakım inançlar, zamanla şekil ve mahiyet değiştirerek başka bir dinde yaşama-ya devam edebilir. Bu itibarla Hıristiyanlığın yayılışının ilk dönemlerinde bu yeni dine girenler, eski dinî inançlarını bir şekilde devam ettirmişlerdir ki önceden beri kültürlerinde ve çevre kültürlerde mevcut olan tanrı-insan, insan-tanrı tasavvurları da bunlardan biridir. Örneğin Pavlus ve Barnaba, Efes'te Hıristiyanlığı tebliğ ederken bir kötürümü iyileştirmeleri üzerine halk, "Tanrılar insan kılığına girip yanımıza inmiş!" diyerek onlar adına kurban kesmek istemişlerdir (Elçilerin İşleri 14:8-18). Bu da göstermektedir ki özellikle Greko-Romen halk, insanları tanrısallaştırmaya oldukça eğilimlidir.

Hz. İsa'nın tebliğini yaptığı Yahudi toplumu ile ona iman eden ilk mü'minler arasında var olmayan kültürel farklılıklar, özellikle Antakya civarındaki putperest halkın İsa müntesiplerine katılmasıyla ortaya çıktı. Bu dönemde Pavlus ve Havariler arasında çıkan anlaşmazlıklar (Elçilerin İşleri 15:39) sonucu Yahudi şeriatına ait önemli

ritüellerin birçoğunun ortadan kalkması, Pavlus'un bu kültürel farklılıkları ortak bir noktada buluşturma veya daha doğru bir ifadeyle İncil'i Greko-Romen paganların kanıksayacağı bir formda değiştirme (Sakioğlu, 2006: 33) çabasının bir sonucudur. Yeni dine giren halk, eski kültür ve dinlerindeki birtakım uygulamaları tamamen terk edememişler ve onları bazı değişikliklerle de olsa yeni dinlerine adapte etmişlerdir. İlk Hıristiyan kültür havzasının etrafında bulunan Mısır, Helen ve Roma kültürlerinin sahip olduğu dinlerin en belirleyici özelliği putperest olmalarıdır. Bunun bir sonucu olarak genel kabul görmüş birçok Hıristiyan doktrini, İsa'dan değil bu putperest kaynaklardan etkilenmiştir. Örneğin Yahudi kültüründe mecazî olarak kullanılan ve İncil metinlerinde geçen *Baba* ve *Oğul* kelimeleri zamanla İsa'nın ilahlığını ifade eden kavramlara dönüşmüştür. Bu dönüşümün temelinde söz konusu kavramların Helenizm'in oluşturduğu siyak ve sibak içerisinde anlaşılması yatar (Paçacı, 2002: 126, 167). Dinler tarihi uzmanı Geza Vermes, *Tanrı oğlu* nitelemesinin Yahudi çevrelerde daima mecaz ifade ettiğini ve hiçbir zaman böyle nitelenen birisinin ilâhî bir tabiata sahip olduğunun iddia edilmediğini hatırlatarak Hıristiyan teolojisinin ortaya çıkıp geliştiği zeminin Yunan-Roma (Helen) kültür havzası değil de Yahudi kültür çevresi olsaydı geleneksel olarak ifade edilen bir enkarnasyon doktrininin olamayacağını söyleyerek yabancı kültürlerin Hıristiyanlığa etkisine işaret eder (Aydın, 2000: 67-68; Ayr. Bayraktar, 2007: 79-80).

Yeni Ahit'in derlendiği dönemde ve hemen sonrasında Suriye, Filistin ve Anadolu'da haklarında *Tanrı oğlu* nitelemesi kullanılan çeşitli kişilerin varlığı bilinmektedir. Hıristiyanlığı önemli ölçüde sistematikleştiren Pavlus'un doğduğu bölge olan Tarsus'ta baba ve ilahî oğul ayırımına dayalı bir teoloji olan ve Yunanlıların Zeus'una tekabül eden Baal (ilahî baba) ile Sandan (ilahî oğul) inancı oldukça yaygındı (Gündüz, 2006: 63, 67). Bu

bölgenin etrafında bulunan ve çok tanrılı dinlere sahip Mısır, Helen ve Roma kültürlerinde tanrılar birbirleriyle ailevî bir ilişki içindeydi. Bu açıdan bakıldığında İncillerdeki müteşâbih pasajların tevhide uygun olarak değil de paganist bir yoruma tabi tutulmasında Hıristiyanlaşan milletlerin daha önceki inanç ve kültürlerin etkisi büyük olmuştur. Bu noktada erken dönem Hıristiyanlarının yaşadıkları bölgelerde ve çevre kültürlerde tanrıların yeryüzünde oğullar edindiği inancının yaygın olduğu hatırlanmalıdır (Küçük vd., 2009: 366). Örneğin Yunanlılarda Dionysos, tanrı Zeus'un oğlu; Mısırlılarda Osiris, tanrı Gebeb'in oğludur (Erhat, 1996: 93, 232). Bu durum adeta isim değiştirerek Hıristiyan kültürünü bir şekilde etkilemiştir. Özellikle eski Roma ve Yunan inanışı ile Ortadoğu kültürlerinde yer alan insanbiçimci tanrı inancının hem Yahudilik hem de Hıristiyanlıkta büyük etkileri görülmektedir (Dalkıran, 2004: 41). Özellikle Mısırlıların ilahı olan Osiris, karısı İris ve oğlu Horüs'ten (Hooke, 1993: 69-71) meydana gelen üçlü tanrı inancının (Bayraktar, 2007: 78-79) teslis inancının oluşmasında; (Weigall, 2002: 107; Dalkıran, 2004: 53-54) Hinduizm'in üç uknumdan oluşan ilahlarını tek ilah kabul edip onlara üç isim verme (Brahma, Vişnu, Şiva) hususunda Hıristiyanlığı etkilemiş olması muhtemeldir. Nasıl ki Vişnu tarihin her devresinde istediği insanın suretine giriyorsa, (Tümer & Küçük, 1993: 89-90) Tanrı'nın İsa'nın bedenine hulûl ederek onu tanrılaştırdığı fikri bir kısım Hıristiyanlarca kabul görmüştür (Dalkıran, 2004: 54-55). Diğer kültürlerden etkilenmeye örnek olarak Yuhanna İncil'indeki İsa portresi de verilebilir. Burada anlatılan İsa, İsa sonrası dönemdeki teoriler tarafından şekillenmiş olduğundan sinoptik İncillerde yer alan İsa portresinden oldukça farklılık arz eder. Bu bağlamda o, sinoptiklerde yer alan Yahudi Mesih düşünceleriyle ilahî oğullukla ilgili Yunan mitolojik fikirlerinin yerini değiştirmiş ve çizdiği İsa portresiyle Yunan düşüncesinin ezeli varlık fikrini İsa'nın şahsına uygulamıştır (Aydın, 2001: 7).

Arthur Weigall'un eski Yunan, Mısır ve Roma putperestliğinin Hıristiyanlığı ve sonradan yazılmış olan İncilleri nasıl etkilediğini anlattığı *Hristiyanlığımızdaki Putperestlik* adlı eserinde İsa'nın hayatı ile eski kültürlerde tapınılan tanrıların efsanevi hikayeleri arasındaki benzerliğe dikkatleri çeker. Yazar, bu benzerliğin özellikle bu kültür coğrafyasında yaşayan insanları Hıristiyanlığa meylettirmek ve onların bu yeni dine girişlerini kolaylaştırmak amacıyla uydurulduğunu iddia eder. Özellikle Roma'da tapınılan tanrı Attis'in ölümünden sonra yeniden dirilmesinin kutlandığı törenlerin ve bu inancın, ilk Hıristiyanları oldukça etkilediği ve kesin olarak Attis'e tapınmanın İsa'ya tapınma biçiminde Hıristiyanlığa geçtiğini iddia etmesi ise oldukça dikkat çekicidir (Weigall, 2002: 54-55).

Hıristiyanlık, çevre kültürlerden etkilendiği gibi kendisi de diğer kültürleri etkilemiş ve değişik vesilelerle Hıristiyan fikirler, bu kültürler tarafından delil olarak kullanılmıştır. Örneğin Hz. Peygamber, Allah'a çocuk isnat eden Mekke müşrikleri tevhide çağırdığında onlar, kendi inançlarını çok normal karşıladıkları gibi ulûhiyeti çocuktan tenzih eden tevhid inancına karşı çıkarken; "*Son dinde de böyle bir şey işitmedik*" (Sâd, 38/7) demişler ve Hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki inançlarıyla kendi fikirlerini delillendirmeye çalışmışlardır (Dalkıran, 2004: 72).

Her insan inandığı ve uyguladığı dini bilmek zorundadır. Bu hususta Allah katında hiç kimsenin atalarının bulunduğu yolu kendisinin de devam ettirdiği şeklindeki savunması geçerli olmayacaktır (el-Bakara, 2/170). Bu açıdan her insan, gittiği yolun sahih olup olmadığını araştırmak zorundadır: "*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*" (el-İsrâ, 17/36) Kur'an'daki bu emir, tüm insanlardır ve bu insanların içine Hıristiyanlar da girmektedir. Onlar da herkes gibi dinlerinin sahihliğini delilleriyle ortaya koymak zorundadırlar. Bu husus Kur'an'da cennete kendilerinden başkalarının giremeyeceği iddiaları karşısında delillerin istenmesi

ile de ortaya konulmuştur: "*Yahudi ve Hıristiyanların dışında hiç kimse cennete girmeyecek, dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru söylüyorsanız (iddianıza ait) delilinizi getirin.*" (el-Bakara, 2/111). Allah'tan başka ilahlar edinilmesi üzerine Kur'an, şöyle diyerek bu iddia sahiplerine delillerini sorar: "*Yoksa O'ndan başka ilâhlar mı edindiler? De ki: Haydi getirin delilinizi! ...*" (el-Enbiyâ, 21/24); "*Her kim, hiçbir delili olmadığı halde Allah'la birlikte başka bir ilâha taparsa, onun hesabı ancak Rabbi katındadır ...*" (el-Mü'minûn, 23/117; Ayr. bkz. en-Neml, 27/64) Görüldüğü gibi Kur'an, Allah'ın dışında başka bir ilah olmadığını açıkça beyan ederek aksini iddia edenleri delillerini ortaya koymaya davet etmektedir. Dolayısıyla Hıristiyanlardan da Hz. İsa hakkındaki ulûhiyet iddialarını araştırmalarını ve bu konuda düşüncelerini istemektedir. Bu araştırmayı yapan Arthur Weigall, çevre putperest kültürlerin Hıristiyanlığa etkisinin ne denli büyük ve derin olduğunu anlatabilmek için *kiliseye ait Hıristiyanlığın büyük bir kısmının putperestliğin yeniden giydirilmiş hali olduğu hatta kilisenin eski putperest tanrıların son kalesi olduğu* söylemekten çekinmemiştir (Weigall, 2002: 11).

SONUÇ

Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderilen tüm peygamberler, tevhid akidesini tebliğ etmiş ve kavimlerinin her türlü yanlışlarını düzeltmeye çalışmışlardır. Hz. İsa da gönderildiği Yahudi kavmini yanlışlarından kurtarmak için çabalamış, fakat çeşitli nedenlerden dolayı kendi müntesipleri de sonradan onun tebliğ ettiği tevhitte sapsmışlardır. Hz. Muhammed, son peygamber olması hasebiyle kendinden önceki tüm ümmetlerin yanlışlarıyla beraber Hz. İsa'nın ümmetinin yanlışlarını da düzeltmeye çalışmıştır.

Hıristiyanları tevhid akidesinden saptıran en önemli yanlışları, Hz. İsa'yı tanrı olarak kabul etmeleridir. Gerek Kur'an'a gerekse İncillere müracaat edildiğinde onların bu yanlışına temel teşkil eden birçok neden

tespit edilebilir. Bunların arasında; din dilindeki mecaz ifadelerin yanlış yorumlanması, sevgide aşırıya gidilmesi, Hz. İsa'nın olağanüstü doğumu ve gösterdiği mucizelerin yanlış yorumlanması ve yabancı kültürlerden etkilenme öne çıkmaktadır. Çalışmamızda bu dört neden üzerinde durulmuş olup bunların Hz. İsa'nın ilahlaştırılmasında nasıl etkili olduğu ve Hıristiyanların bu konudaki yanılgılarını düzeltme noktasında Kur'an'ın nasıl bir yol izlediği incelenmiştir.

Hz. İsa'nın ilahlaştırılması yanılgısının nedenleri arasında özellikle onun tebliğini yaptığı kültür havzası olan Yahudi çevrelerinde yaygın bir şekilde kullanılan *baba* ve *oğul* gibi mecazî ifadelerin anlamlandırılmasında zamanla meydana gelen değişim göze çarpmaktadır. Her ilahî kaynaklı dinde aşkın olanı ifade etmek için mecaz kullanılmıştır. Fakat bu kelimeler, yine aynı kutsal kitaplarda yer alan muhkem ifadeler ışığında anlamlandırıldığında o din açısından aşırılığa ve sapıklığa prim verilmemiş olur. Yahudiler, Hz. İsa zamanında ve daha önceleri, *baba* ve *oğul* kelimelerini Allah ile ilişkilendirilerek övme, yüceltme, değerli olduğunu gösterme manalarını içerecek şekilde mecazî anlamlarda kullanmışlar, fakat kelimenin kullanıldığı insan ile Allah arasında asla bir benzerlik, eşitlik veya nesep ilişkisi kast etmemişlerdir. Kitâb-ı Mukaddes'in onlarca yerinde gerek İsrâiloğulları gerek iman edip salih amel işleyenler gerekse bazı peygamberler ve önderler için *Allah'ın Oğlu / Oğulları* ifadesi kullanılmıştır. Hıristiyanlar, diğer insanlar hakkında kullanılan bu kelimeleri mecaz olarak kabul ederken Hz. İsa'da gördükleri olağanüstü hallerin ve ona karşı duydukları aşırı sevginin de etkisiyle onun hakkında gerçek kabul etmişlerdir. Kur'an, bu düşüncenin yanlışlığını ortaya koyarken hiçbir yaratılmışın Yaratıcı ile aynı seviyede olamayacağını beyan ederek müteşâbih ifadelerin muhkem ifadeler ışığında anlaşılması gerektiğine işaret etmiştir.

Hz. İsa'nın ilahlaştırılmasında Hıristiyanların onu sevme konusunda aşırıya gitmeleri de çok önemli bir yer işgal eder. Kur'an, insanda fitrî olarak var olan sevgi hissinin doğru kişilere ve ölçülü bir şekilde yönlendirilmesi gerektiğini beyan ederek insanlardan bir kısmının, Allah'ın dışındaki bazı varlıkları Allah'a özgü olması gereken bir sevgiyle sevdiklerini, bunun ise gerçekte güç, kudret ve mükemmelliğin sadece Allah'a ait olduğunun bilinmemesinden kaynaklandığını haber verir. Kur'an, tevhide zedeleyerek şirke kapı açabilecek bir şekilde hiçbir varlığın sevilmesi gerektiğini belirterek peygamberlere insanüstü bir özellik nispet edilmemesi, Allah'ın layık olduğu tazim ve hürmetin başka hiçbir varlığa gösterilmemesi gerektiğini özellikle vurgular. Hz. Peygamber de Hıristiyanların Hz. İsa hakkında düştükleri bu yanılgıyı hatırlatarak kendisinin de bir insan olduğunu söylemiş ve ümmetinden kendisini aşırı övmemelerini istemiştir.

Hıristiyanlar, Hz. İsa'da gördükleri olağanüstü halleri, birer mucize olarak değil de onun tanrısal özelliklerinin birer delili olarak kabul ederler. Bu mucizelerdeki fiillerin ancak tanrısal bir kudret ile gerçekleşebileceğini iddia ederler. Dolayısıyla Hz. İsa'nın tanrılaştırılmasında, onun gösterdiği mucizelerin ardındaki asıl gücün Allah'a değil de Hz. İsa'ya nispet edilmesi de yatar. Kur'an, diğer tüm peygamberlerde olduğu gibi Hz. İsa'nın da Allah'ın izniyle mucize gösterdiğini açıkça ifade ederek Hıristiyanları bu yanılgıdan döndürmeye çalışır. Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın babasız olarak yaratılma mucizesini de onun tanrılığına bir delil olarak ileri sürerler. Gerçekten de Hz. İsa'nın doğumu, alışlagelen realitelerle kıyaslandığında olağanüstüdür. Kur'an, Hz. Âdem'in yaratılışını örnek verip onun yaratılışındaki olağanüstülüğe dikkat çekmekte, anne ve baba olmadan yaratılan Hz. Âdem'in Hıristiyanların düşüncelerine göre ilah olmaya Hz. İsa'dan çok daha fazla layık olması gerektiğini ima etmektedir.

Kur'ân, Hz. Yahyâ'nın kısır ve yaşlı olan bir kadından doğmasına dikkati çekerek insanları Hz. İsa'nın olağanüstü doğumuna hazırlamıştır. Bu kıssada anlatılmak istenen, dilediği zaman kısır bir dişi doğurgan yapabilen Allah'ın bir bakireye de ruhundan üfle-yip ondan çocuk yaratabileceğidir. Dolayısıyla bir mucize olarak doğan Hz. Yahyâ nasıl Allah'ın oğlu değil ise, babasız doğan Hz. İsa da Allah'ın oğlu değildir. Hz. Yahyâ'nın kıssası, tabî bir olaya dönüşen ve harikuladeliği gözden kaçan insanın dünyaya gelmesi mucizesini tekrar insanlığın dikkatine sunmuş ve Hz. İsa'nın babasız yaratılması mucizesine insanları hazırlamıştır.

Hz. İsa'nın ilahlaştırılmasında ilk Hıristiyan cemaatlerinin, etraftaki diğer kültürel çevrelerden etkilenmelerinin de payı vardır. Aynı zamanda diğer din mensuplarından -özellikle Greko-Romen halktan- Hıristiyanlığı kabul edenlerin önceki birtakım inançlarından kolay kolay vazgeçemedikleri, onları kısmen değiştirerek yeni dinlerinde yaşamaya devam ettikleri söylenebilir ki tanrı-insan, insan-tanrı tasavvurları bu inançlardan biridir. Hz. İsa'dan sonra özellikle Antakya civarındaki putperest inanca sahip milletlerin bu dine girmeleri ile Mısır, Helen ve Roma gibi baskın kültürlerin sahip olduğu putperest eğilimler, Hıristiyanların fikir dünyasında etkili olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Hz. İsa'nın ilahlaştırılmasında, İncil'deki *baba-oğul* gibi müteşâbih kelimelerin özellikle Hıristiyanlığı kabul eden putperest milletlerin daha önceki inanç ve kültürlerinden etkilenecek anlamlandırmasının büyük etkisinin bulunduğu görülmektedir.

Kur'ân'da Hıristiyanlığı konu alan âyetlerde özellikle vurgulanan husus, Hz. İsa'nın beşer oluşudur. Kur'ân, onun bir insan evladı olduğuna dikkatleri çekmek için başka hiçbir peygamberde olmadığı bir şekilde devamlı annesine nispet ederek *Meryem oğlu İsa* diye zikretmiştir. Ayrıca onun Allah'ın bir rasûlü olduğu, diğer peygamberlerden alınan sözlerin ondan da alındığı, kendisine İncil'in verildiği, mucizeler ve Rûhulkudüs'le desteklendiği belir-

tilerek onun ilah değil sadece beşer bir peygamber olduğunun altı çizilerek Hıristiyanların düşüncükleri bu yanılığdan dönmeleri istenmiştir.

KAYNAKÇA

- Adıbelli, R. (2015). Ve Yahudiler, "İsa Mesih, Allah'ın Oğludur" Dediler Modern Bir Senkretik Fenomen Olarak Mesihî Yahudilik, *Bilimname Düşünce Platformu*, 2, 9-32.
- Atâu'r-rahîm, M. & Thomson, A. (2015). *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, (Çeviren: G. Mehdiyev), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Atay, H. (1995). *Kuran'a Göre Araştırmalar IV*, Ankara: Atay Yayınları.
- Ateş, S. (1997). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat.
- Avcı, B. (2000). Hıristiyanlıkta ve Kur'an Tefsirlerinde Hz. İsa'nın Mucizeleri, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 9, 257-268.
- Aydın, F. (2011). *Paolus Hıristiyanlığına Giriş*, Ankara: Eskiye Yayınları.
- Aydın, M. (1978). *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aydın, M. (1998). Hıristiyanlık, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 345-348), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aydın, M. (2000). Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrıya İsa'nın Tanrısallaştırılma Süreci, *İslâmiyât*, 3, 47-74.
- Aydın, M. (2001). Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mülahazalar, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 5, 1-41.
- Aydın, M. (2002). *İsa Tanrı mı? İnsan mı?*, İstanbul: İz yayıncılık.
- Aydın, M. (2007). Birbirine Tezat İki Farklı İsa Portresi Paskalya Öncesi İsa versus Paskalya Sonrası İsa, *Milel ve Nihal*, 1, 143-156.
- Bayraktar, M. (2007). *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bilici, F. (2007). Renan Ernest, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 568-569), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Borrmans, P. M. (2005). *İncil'de Mesih İsa, İslam ve Hristiyan Kaynaklarında Hz. İsa, Yeşilköy: Uluslararası Müslüman-Hristiyan Diyaloğu Sempozyumu.*
- Dalkıran, S. (2004). *Aklın Büyük Yanılgısı Tanrılaştırma*, İstanbul: Yedirenk Kitapları.
- Dihlevî, Ş. V. (2005). *Hüccetullâhi'l-bâliga*, Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- Dihlevî, Ş. V. (2008). *el-Fevzü'l-kebîr fi usûli't-tefsîr*, Dimeşk: Daru'l-Gavsânî li'd-dirasati'l-Kur'âniyye.
- Düzenli, Y. (2000). *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Eusebios (2011). *Kilise Tarihi -İncil'den Dördüncü Yüzyıla: Hristiyanlık-*, (Çeviren: F. Alderin), İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Güç, A. (1991). Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Meryem ve İsa (a.s.), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 215-224.
- Gündüz, Ş. (2004). *Paolus Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu.
- Gündüz, Ş. (2006). *Hristiyanlık*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Gündüz, T. (2004). *Kur'an'da Korku Motifi - İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım-*, İstanbul: Düşünce Kitapevi.
- Harman, Ö. F. (2000). İsa, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 465-472), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hilâlî, M. T. (1977). *Hiz. İsa (a.s.) İnsandır Allah Değil*, (Çeviren: O. Cilâcı), İstanbul: İrfan Matbaası.
- Hooke, S.H. (1993). *Ortadoğu Mitolojisi*, (Çeviren: A. Şenel), Ankara: İmge Kitabevi.
- <http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/> adresinden 01.12.2017 tarihinde erişildi.
- http://www.incil.com/doc/incil_html/szl.html adresinden 01.12.2017 tarihinde erişildi.
- İbn Kesîr, E. (1999). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Riyad: Dâru Tayyibe.
- İsfahânî, R. (t.y.). *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Jacob, X. (1992). *İsa Kimdir? İncil'e Göre*, İstanbul: Ohan Basımevi.
- Kaçar, T. (2003). Ebioniteler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2), 187-206.
- Kaya, R. (2004). İnciller ve Kur'an'da Hz. İsa'nın İnsan ve Peygamber Oluşu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 37-58.
- Küçük, Abdurrahman vd. (2009). *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Macit, N. (1996). *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Madrigal, C. (2002). *Üç Tanrı mı? Tek Tanrı mı? Tevhit'te Teslis*, İstanbul: Bütün Dünya Kitaplığı.
- Mevdûdî, E. (1991). *Tefhîmu'l-Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, (Çeviren: M. Kayanî vd.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Michel, T. (1992). *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş Dinler Tarihine Katkı*, İstanbul: Ohan Basımevi.
- Mir, M. (2004). Kur'an'ın Not Ettiği Bazı Mantık Hataları, (Çeviren: M. Ünver), *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 363-368.
- Mukâtil b. Süleymân (1998). *et-Tefsîrü'l-kebîr*, y.y.: Merkezu Tahkîki't-türâs.
- Paçacı, M. (2002). *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Râzî, F. (1986). *Münâzara fi'r-redd ale'n-Nasârâ*, Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Râzî, F. (2006). *Hristiyanlığın Reddine Yönelik Tartışmalar, -Münâzara fi'r-redd ale'n-Nasârâ-*, (Çeviren H. Işık), İstanbul: İz Yayıncılık.

- Renan, E. (1964). *İsa'nın Hayatı*, (Çeviren: Z. İhsan), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Sakioğlu, M. U. (2006). *Hız. İsa Nasıl Tanrılaştırıldı?*, İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Schimmel, A. (1999). *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Sinanoğlu, M. (1998). Hıristiyanlık, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 364-368), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Stott, J. R. W. (2013). *Hıristiyanlığın Temelleri*, İstanbul: Haberci Yayınları.
- Şahinler, N. (2008). *Tanrı İsa'dan, Tavr-ı İsa'ya*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Taberî, A. R. (2005). *er-Redd alâ esnâfin-Nasârâ*, Kahire: Mektebetü'n-Nâfize.
- Taberî, M. C. (2001). *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru Hicr.
- Taşpınar, İ. (2017). *Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Tümer, G. & Küçük, A. (1993). *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Waardenburg, J. (2011). Teslîs, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 548-549), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Watt, W. M. (1991). *Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık*, (Çeviren: T. Koç), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Weigall, A. (2002). *Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Yazır, M. H. (1979). *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat.
- Yıldız, İ. (2015). *Kur'ân'da Sebîlüllah Kavramı*, Bursa: Emin Yayınları.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Yıldız, İ. (2018). Hıristiyanların Hz. İsa'yı İlahlaştırması: Kur'ân'da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7439>, Number: 65, Spring I 2018, p. 305-324.